

hitelesebben tükröződjen — a konzervatív ellenállók oldaláról is.

Még nyugtalanítóbban vetődik fel ez a probléma a harmadik kötet kapcsán. Ez a könyv a magyar marxista kritika kezdeteit foglalja össze. E kezdetek azonban önmagukban — mondjuk meg egyenesen — nem képviselhetnek egy teljes kötetet, akkor, amikor az egész magyar irodalomkritikát összesen három kötetben kell elhelyezni. Itt persze beleütközünk abba a problémába is, hogy mi legyen a ma is élő kritikusokkal? A szerkesztés — jogosan — felvette Lukács György és az akkor még élő Fábry Zoltán néhány írását. Mihelyt azonban ilyen módon a jelenhez kapcsolódott, kirívóbbá válik az a tény, hogy a harmincas évek magyar kritikáját csak Lukács, Révai, József Attila, Bálint György stb. képviselik, de a polgári vagy népi irodalom legjobbjai nem szerepelnek. Azt lehet erre válaszolni, hogy a kötet csak a marxista irodalomkritika kezdeteit kívánta felmutatni. De épp e felfogás vitatható. A korábbi két kötet a magyar irodalomkritika fővonalát illusztrálja, a *Nyugatig*. Semmi sem indokolja, hogy a *Nyugat utáni* irodalomból csak a marxisták kapjanak helyet egy kritikai antológiában. Kétségtelenül jelentős tett volt Révai József tanulmánya a népi irodalomról, de *legalább* annyira maga ez az irodalom is jelentős volt. . . S nem utolsósorban éppen irodalomkritikai teljesítménye, Németh, Veres, Illyés és a többiek idevágó munkássága révén.

Sajnos épp ebben a kötetben Csehi Gyula előszava is kevesebbet nyújt, mint a korábbiakban. Nem kapunk elég világos képet arról, milyen közegben jött létre a magyar marxista

kritika, milyen szövetségesek, „utitársak” és ellenfelek befolyásolták kibontakozását, s milyen *belső* nehézségekkel kellett megküzdenie. Az előszó utal e folyamat egyoldalúságaira, de e tekintetben még egy iskolai segédkönyvben is — sőt épp abban! — többet lehet elvárni. Ha azt akarjuk, hogy a szocialista eszmék a maguk eredeti szintjén hódítsanak, már az iskolákban arra kell törekednünk, hogy az új nemzedékek kritikusan közeledjenek a múlthoz, értsék meg, milyen meghatározott történelmi feltételek járultak hozzá a dogmatizmus meglehetősen sokáig tartó uralmához.

Nem szabad persze túloznunk az igényeket, hiszen idehaza is csak néhány éve kezdődött meg e korszak kritikussab elemzése és alapvető dokumentumainak kiadása. Az egyoldalúságot nem is annyira azért kellett szóvá tenni, mintha az adott viszonyok között ennél lényegesen többet lehetett volna nyújtani, hanem inkább közös okulásul az egyre nyilvánvalóbban közös feladatok elvégzéséhez. A romániai magyar irodalomtudomány oly erőteljesen fejlődött az utóbbi években, hogy immár nem protokolláris elismerésekre, hanem igazi együttműködésre van szükség a reméljük, lehetőség is.

Csehi Gyula és Dávid Gyula értékes gyűjteménye megelőzte a hazai irodalomtudományt is, amikor először mérte fel a marxista irodalomkritika kezdeteit, illetve azt, hogy mit lehet e hagyományból az iskolai oktatásban hasznosítani. Szempontjaik — ott is, ahol vitára készítenek — minden bizonnyal be fognak épülni a hazai kutatásokba.

Fekete Sándor

Chronica Hungaro—Polonica. Pars I. (Textus cum varietate lectionum) Ad codicum manu scriptorum fidem recensuit, praefatione notisque instruxit Béla Karácsonyi. Szeged, 1969. Universitas de Attila József nominata. 76 p. (Acta Historica, tom. XXVI.)

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1966-os évfolyamában volt alkalma a recenzensnek bemutatni Karácsonyi Béla: *Tanulmányok a magyar—lengyel krónikáról* (Szeged 1964) c. dolgozatát. Ebben a szerző gondos palaeográfiai és filológiai vizsgálódással elemezte a kéziratokat tartalmazó kódexeket, elkülönítette a magyar—lengyel krónika bővebb és rövidebb változatát, megállapította a kéziratok leszámazási rendjét, és példákat bőségesen idézve bírálta az eddigi kiadásokat. A korábbi hét felületes kiadás hibáit Karácsonyi most végre méltó kritikai kiadással törekszik helyrehozni. A hibák egyik fő forrása az volt, hogy a kiadók nem mindig

fordultak az eredeti kéziratokhoz. Karácsonyi a fellelhető forrásokat megtekintve, az összes változatot és kiadást egyszerre figyelembe véve dolgozott. A számunkra leginkább hozzáférhető Deér-féle publikáció (a Szentpétery SRH II. kötetében) gondatlan, hibás, helyesírásában vegyíti a klasszikus és a betűhív közlési elvet, nem közli a kéziratokban eszközölt javításokat, törléseket, a későbbi kezek írta széljegyzeteket, s a legfőbb hiányossága, hogy leszűkíti a kéziratírozást: nem veszi figyelembe a már publikált rövid változatot, sem (a háborúban sajnálatosan azóta elpusztult) egyik varsói kódexet. Karácsonyi mintaszerű kiadására nagy szükség volt. Ő mindkét változatot hozza egymás mellett. A jól tipografizált közlés olvasása igen áttekinthető: a lap bal szélén a bővebb, jobb szélén a rövidebb variáció egymástól független szövege fut, középen pedig az a szöveg, mely mindkét változatban megegyezik. A korábbi gyakorlattal megegye-

zően itt is a margóra kerültek a könyvészeti megjegyzések és a bibliai forrás-vonatkozások, csak sokkal alaposabban és gondosabban, mint Deér kiadásában. Ott például a 3. caputban 8 idézetet találunk, itt 60-at. Karácsonyi még a bejegyzők, különféle széljegyzetek írónak kezevonását is jelzi. Kiadásában elmaradtak ugyan a többi magyar krónikával található párhuzamok, melyeket Deér az apparátusban közöl; ehelyett a korábbi kiadások változatait és conjectúráit hozza a lap alján. A helyesírásban a betűhív elvet követi. A kiadás latin nyelvű bevezetésében összefoglalja előző tanulmányának idevonatkozó eredményeit, a kódexek és a kiadások összefüggésének viszonyát grafikus stemma szemlélteti.

Kurcz Ágnes

Zolnay László: Ünnepek és hétköznap a középkori Budán. Bp. 1969. Gondolat K. 228 l.

„A szó nemesebb értelmében vett népkönyv írására törekedtem” — írja előszavában a szerző kitérőtől céljáról (9.), ennél fogva tudományos egzakttságot, filológiai alaposágot és monografikus teljességet tehát csak a műfaj szabta keretek között várhatunk Zolnajtól. Már előljáróban leszögezhetjük, hogy adott lehetőségeivel jól sáfárkodott: adatokban bővelkedő, mégis könnyed előadásban rajzolta fel Buda földrajzi fekvését, egykorú természeti viszonyait, mesteri tollal villantotta fel hajdani paloták fényeit, vagy érzékeltette elhanyagolt külvárosi sikátorok jellegzetes hangulatát. Az így felállított keretek közé helyezve eleven, élvezetes leírásban mutatta be a középkori Buda tarka forgatagban zajló, eseményekben soha nem szűkölködő életét a maga fény- és árnyoldalaival együtt.

Zolnay munkájának témájáról könyvtárnyi szakirodalom szól, ezért a szerző arra kényszerült, hogy céltudatos szelekcióval szigorúan rostálja át az egész anyagot. Hivatkozásából megállapíthatóan és mondanivalójából kikövetkeztethetően három forráscsoportra alapozta feldolgozó munkáját. Ezek a következők: 1. *Das Ofner Stadtrecht és magyar szakirodalma* (a szöveg kritikai kiadása Mollay Károlytól, Bp. 1959., a legjobban kamatoztatott szakkönyv Relkovic Nédától *Buda város jogkönyve* címmel, 1905-ből); 2. *A részletkérdések monográfiái* (gazdag művelődéstörténeti adattára miatt különösen jól felhasználható volt Fögel József két könyve II. Ulászló és II. Lajos udvartartásáról, Bp. 1913—1917.); 3. *Saját kutatási tapasztalatok* (ilyenkor a fogalmazás is átvált első személyre).

Helyeselnünk kell Zolnay választását a fő forrást illetően, hisz abban benne van könyvének csaknem háromnegyed része (olykor szó szerint is: „Der totten grabes sol eben wissen, das er nit auff vn uerveste leichnam grab” azaz a temetők „sírásói újabb sírok ásása során nehogy friss, még el nem bomlott tetemekre ássanak” *Das Ofner Stadtrecht* 188. — Zolnay 105.), kár azonban, hogy a kelleténél jobban tapadt hozzá. Elvégre is, minden sokoldalúsága ellenére, a *Budai Városjog* meghatározott célból készült s így világi, jogi forrás lévén nem lehetett tekintettel a középkori művelődés számos — fontos — kérdésére. Így például az irodalomra sem. Zolnay szintén megfelekedett róla.

A költészet például — nem tudni mi okból — csak a tatárjárásig bezárólag kerül tárgyalásra, meglehetősen kurta-furcsa módon: idéz a szerző néhány versszakot az *Ómagyar Mária-siralomból* (Szilágyi Loránd átírásában), megemlíti cím szerint a *Planctust* és Rogerius *Carmen miserabile*-jét, tehát mind olyan műveket, amelyeknek semmi köze a középkori Buda irodalmi műveltségéhez. Aztán a folytatás elmarad, pedig lett volna miről számot adnia. Beszélhetett volna a Nyulak-szigeti domonkos kódexirodalomról, kiemelve Ráskai Lea munkásságának nagy jelentőségét, továbbá a budai és pesti ferencesek működéséről, akik először jelentkeztek magyar író nyomtatott könyvével még a XV. században Európa nyilvánossága előtt s akik közül Temesvári Pelbárt többet érdemelt volna egyszerű illusztratív szerepnél (vö. 121., 207. stb.). Említeni lehetett volna a budai ágostonosok tudós képviselőjét, Váradai Jánost, aki Joannes Pannonius néven polémiát kezdeményezett Marsilio Ficinóval a neoplatonizmus filozófiai megítélése tárgyában és nem lett volna szabad megfelekedni a budaszentlőrinci pálosok igen jelentős irodalmi szerepéről sem, melyet Batori László bibliakommentárja és Csanádi Albert két nyelvű, magyar—latin költészete fémjelzett méltó módon ezekben az időkben.

Hiába keressük a budai kancelláriai élet jellegzetes termékeinek, a középkori és humanista elemekkel vegyes Magyi-kódexnek ismertetését s vele együtt a XV. század végi deáksg b bemutatását is. Zolnay idéz ugyan egy bordalból a 130. lapon, de a vers környezetére nincs tekintettel. Nem foglalkozik a világi latin költészet más termékeivel sem, pedig ezek a kalandos módon, oklevelek hátlapjaira írva, városkapuk fölé helyezve, címerekbe vésvé, vagy sírkövek márványlapjaira metszve fennmaradt versek már körülményeik folytán, önmagukban is érdekesek lehetnek volna (a kötetben idézett Geréb-féle antológia több ilyen is tartalmaz).

A középkori könyvfestő- és könyvkötőműhelyek budai emlékeit sem találjuk Zolnay

könyvében, úgyszintén kimaradt az általa oly sokoldalúnak tervezett körképéből a virágzó későközépkori budai könyvkereskedelem rövidre fogott története is. És végül: talán a már idézett fő forrás, a *Budai Város-jog* paragrafusainak hűségese követése folytán elfeledkezett Zolnay a középkori városi valóságos élet látványos megmozdulásainak bemutatásáról, pedig *könyvének címében is ígérte* ezt (a XI–XVI. században az ünnep fogalma nem szűkíthető le a világi szórakozásokra és néptünnepélyekre, sőt még később a barokk korban sem).

Nemcsak a hiányokat, de némely téma szerepeltetését is szóvá kell tennünk. Ha ezek a későközépkor és a korai humanizmus határ-esei lennének, úgy érthető lenne felbukkanásuk a könyvben, véleményünk szerint azonban nem mindig erről van szó, főleg nem a Vitéz János alapította, kétségtelenül humanista jellegű pozsonyi egyetem (175.), a Mátyás király által megalapított Corvina (76–78.) és az Ilkus Márton személynén keresztül hosszasan méltatott csillagjósolás (176–178.) esetében. Bornemisza Péter sem tárgyalható itt azon a címen, hogy budai születésű volt(!), inkább azt kellett volna felemlítenie Zolnaynak, hogy az általa használt tankönyv szerzője, Volaterranus, 1477-ben rövid ideig Budán élt, (174.) mert ez legalább középkori adat.

Befejezésül néhány elírást korrigálunk, hangsúlyozva, hogy ahhoz az adattengerhez képest, amelyet Zolnay könyvében találhatni, ezek számításba is alig veendő tévedések: Oláh Miklós nem az „1530-as években”, hanem pontosan 1536-ban írta *Hungaria* c. művét (14.), Batori László nem bibliafordító (41., 144.), hanem bibliai kommentár szerzője (185.), Szamosközi nem János, hanem István (74.), Heltai nem András, hanem Gáspár (82., 101. ezzel szemben jól: 200.). A könyvben idézett bordalt nem Kardos László, hanem Kardos Tibor fordította (130.) és a metrikailag helyes szöveg is az ő könyvében olvasható (*Középkori kultúra, középkori költészet*. Bp. 1941. 217.). Vingárti Geréb Péter nem lépett egyházi pályára, még kevésbé volt 1502-ben kalocsai érsek, helyette Geréb László olvasandó (128.). Kétséges a budai Csonkatorony magyar rabjainak pecsénymóráról adott megfejtés. A „CT” aligha jelentett ebben a latinos világban C(sonka) T(orony)-t — a szó elején ekkor még inkább a „ts” dívik —, talán C(aptivorum) T(urris) lehet a helyes olvasat (73.). Ezt látszik igazolni Zolnay itt olvasható tájékoztatása is, mely szerint a torony falába karcolt feliratok mind latin nyelvűek.

Zolnay stílusa, mint a bevezetőben említettük, olvasmányos. Éppen azért, „nemesebb értelemben vett népkönyvhöz” nem érezzük illőnek sem a kedélyeskedést (Szerémi György

történetíró az olvasó számára nem lehet *Szerémi uram*, 66.), sem a bizalmaskodást (Sót kilenc sóarustól *vehetsz*. 134.). Ízlés dolga ilyen mondat leírása is: „Dabi uram és ivadéka három — monstruózus méretű, háromgyökerű — zápfogat, alighanem Zsigmond valamely odvas zápfogának festői mását kapták nemesi címerükbe.” (105.)

Nem lehet egyetérteni azzal az eljárással, hogy az egyes fejezeteknek nincsen forrásjegyzéke. Ezt egyetlen, Zolnayéhoz hasonló kiadvány sem mellőzi (vö. Kulcsár Zsuzsanna középkori és Zoltán József barokk könyvét), s nem is ok nélkül: az érdeklődő olvasó továbbbi zakirodalmi útbaigazítás nélkül úgy érzi, hogy a szerző lebecsüli képességeit, műveltségét. A Zolnay programjában hangzottatott ismeretterjesztő célkitűzés és a hiányzó apparátus közötti ellentmondás különösen érezhető a *Mátyás lakodalma* c. fejezetnél (75.). Ez ugyanis nem más, mint elejtől végig *egyetlen összefüggő idézet*, pontosabban szólva nagyobb *részlet* a pfalzi követ 1476-os jelentéséből. A leírás szép és érdekes, azt azonban sehonnan sem tudjuk meg, hol van a teljes szöveg kiadva. Van ugyan a kötet végén (222–225.) egy olvasmányjegyzék azokból a művekből, amelyeket Zolnay *ajánl* tanulmányozásra az olvasónak, de ebben nem fordul elő a keresett forrás: Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. II. Vindobonae, 1768. 149–153.

És még egy megjegyzés: a *névmutató hiánya* sem pusztán technikai kérdés, mint ahogyan látszik: nélküle jelentősen csökkenni fog a gazdag ismeretanyagot tartalmazó könyv gyakorlati használhatósága.

Befejezésül megismételjük: Zolnay László könyve bizonyára fel fogja kelteni az érdeklődést a magyar középkori műveltség történetének egyik legérdekesebb fejezete iránt, de ennél nagyobb szolgálatot is várhattunk volna tőle, ha nemcsak *ízléses képmelléletekkel*, hanem gondos *filológiai jegyzetanyaggal* egészült volna ki.

V. Kovács Sándor

E. Abaffy Erzsébet: *XVI. századi nyugat-dunántúli misszilisek helyesírásáról*. Bp. 1969. Akadémiai K. 71 l. (Nyelvtudományi értekezések 62.)

A *Nyelvtudományi értekezések* c. sorozatnak immár második füzeté irányítja figyelmünket a XVI. századi kéziratok magyar nyelvű misszilis levéllírodalomra. Nyelvész kollégáink kezdeményezték ennek a közös, nagyarányú forrásanyagnak föltárásában, s tevékenyek sajátos nyelvészeti szempontú, több oldalú vizsgálatában. A szerző a korabeli

kódexek és nyomtatványok mellett szép számmal jelentkező, elsősorban nyugat-dunántúli levelekkel dolgozik. Miután nyelvi, nyelvjárási szempontból korábban már vizsgálta közel 300, többnyire misszilisekből, kisebb részben hivatalos iratokból álló kéziratgyűjteményét, ezúttal helyesírási kérdésekkel foglalkozott.

A misszilisek hangjelölésének osztályozása és többé-kevésbé kikristályosodó rendszerek alkotása érdekes tanulsággal járt. Ezek közül kiemelhető az a jelentékeny mozzanat, amikor a szerző saját táblázatait szembesíti Sylvester János *Puerilium Colloquiorum Formulae* tankönyvének helyesírási rendszerével. Kiderül ugyanis, hogy igen szoros a kapcsolat a protestáns iskolákban elterjedt tankönyv és a megvizsgált levelek egy csoportjának helyesírása között. Egyetértünk a tanulmányíró hihető megállapításával: „nem lehet véletlen, hogy éppen deákok írta levelekben és hivatalos iratokban találkozunk ezzel a hangjelöléssel. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ezek, a főképpen a hetvenes évektől kezdve működő deákok olyan dunántúli iskolák neveltséjei voltak, ahol Sylvester tankönyveit használták” (11). Abaffy hasonló jelenséget figyel meg a levelek egy másik csoportjában, Murelius szótára, négy vallásos tárgyú munka (Ozrai, Telegdi, Méliusz, Szikszai Hellópeus Bálint), három széphistória (Ponciánus, Ilosvai, Sztárai) és egy kalendárium összevetése (23) kapcsán. Ezek is kedvelt, közkézen forgó könyvek, olvasmányok lehettek, a levélírókra kimutathatóan hatással voltak. E krakkói, bécsi, debreceni kiadások mellett az ötödik, egyben utolsó forrástípus elemzése (30) arra vall, hogy az ide tartozó levelek elsősorban a dunántúli nyomdák termékeinek helyesírásával tartanak rokonságot. A szerző ugyanakkor talált olyan kiadót (pl. Heltai, Bornemisza és Huszár Gál) ill. nyomdákat és nyomtatványokat is, melyek úgy látszik nem hatottak a szóban forgó levelek íróinak helyesírására. Ezzel összefüggésben, valóban érdemes volna kideríteni, hogy a keleti, északi- és közép-magyarországi részeken keletkezett egykorú misszilisek helyesírásában Heltaiék hatása milyen mértékben tükröződik?

A részletvizsgálatokból leszűrhető tanulság és az egyes hangok jelölésének kronológikus áttekintése a levelek helyesírásának kettős forrására mutat: „legtöbb eleme a hagyományos kancelláriai gyakorlatból öröklődött, egyes betűhasználati pedig az újkori, elsősorban a német protestáns helyesírásból való” (32). Az érintetlen (általánosan elterjedt) kancelláriai helyesírás csak kevés levélben

található meg. Jellemzőbb az ingadozás, ill. a kétféle jelölésmód keveredése. Megfigyelhető, hogy az új jelek használatában különösen a deákok, tehát a gondosabban iskolázott levélírók jeleskedtek. Elfogadható, amit a szerző megfontoltan ír a hagyomány szerepéről, de további elemzések szükségesek a levélíró helyesírási hagyomány differenciáltabb feltárására és érvényesülésének bizonyítására.

Az 1539 és 1614 között keletkezett kéziratos anyag módot nyújtott a fonetikus, ill. etimologikus elv érvényesülésének tanulmányozására is. A misszilisekben annyi újítás figyelhető meg, hogy a kancelláriai gyakorlatot követő levélírók inkább fonetikus beállítottságúak, mint a többiek (69). Ebből a szempontból figyelemre méltó Wathay Ferenc *Énekeinek és Önéletírásának* elemzése. A kötetlenebb műfajú *Önéletírás*ban sokkal gyakoribb a fonetikus írt változat. A szerző megfigyelése szerint az *Énekek*be egyre több ún. normatív elem hatol be, oly mértékben, hogy Wathay helyesírásának módosulásáról lehet beszélni.

Indokoltan merül fel a helyesírási „norma” problémája, s mint megoldandó feladat, a nyugati és keleti észak-magyarországi korabeli levéltudomány helyesírása összevetésének igénye. Wathay példája arra vall, hogy *Önéletírás*ától eltérően *Énekeiben* „nemcsak bizonyos nyelvi eszményt igyekszik követni, hanem helyesírása is valamiféle norma szerint alakul”. Helyesírói tudatosságára vezethető vissza, hogy az ő műveit Abaffy bizonyos szempontból modernibbeknek találja az általa vizsgált leveleknél, ill. jól látja, hogy Wathay egy másfajta helyesírási rendszerhez: a kolozsvári, a Bornemisza-, a Huszár Gál-féle nyomdák helyesírásához áll közelebb, azok hangjelölését igyekszik „normaként” követni. Bizonyára igaza van a szerzőnek, amikor föltételezi róla, hogy Wathay sokat olvasott ember volt, s járatos nemcsak a bibliában, hanem a széphistóriákban is. „S azt is tanúsítja, hogy élt benne az igény, hogy *Énekeiben*, melyeket maga is a nagyközönségnek szánt, módosítsa megszokott helyesírását, ezzel bizonyítva, hogy a XVI. század egyes kimagasló nyomdászainak nyelvi és helyesírási egységre való törekvése visszhangra találhat az olvasókban, s akadnak, akik meg is kísérik a tőlük normának tisztelt változatot tudatosan követni” (71). Abaffy érdeme, hogy az író, a mű és az olvasó kapcsolatát is szem előtt tartja, s a helyesírás alakítását befolyásoló művelődéstörténeti tényezőkre is figyel.

Hopp Lajos

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. (Művészettörténeti tanulmányok). Bukarest, 1970. Kriterion K. 357 l.

Kevés művészettörténeti könyv áll oly közel az irodalomtörténethez, mint B. Nagy Margit munkája. A XVII—XVIII. századi erdélyi emlékirók világának, az általuk leírt életnek a külső keretét, a „diszleteit” tárja elénk a szerző ritka alaposágú erudícióval. Noha valóságos műemlékekről, műtárgyakról ír, a „diszlet” szó mégsem megokolatlan, mert az elénk tárt emléktanyag jelentékeny része emlék már csupán s már nem anyag, már nem létező tárgy. Nemcsak azért, mert a legutóbbi háború során Erdélyben is sokat szenvedtek a műemlékek, s ezek sorában is különösen a kastélyok, amiről e könyv szól — ismeretes, hogy egész Közép-Európában a kastély volt az a műemlék-típus, mely a legjobban megszenvedte a háborút! — hanem azért is, mert a kitűnő erdélyi művészettörténész elsősorban a családi levéltárakban folytatott jó másfél évtizedes kutatásokra alapozta művét. Így nemcsak a ma is meglévő, illetve a közelmúltban még megvolt alkotások nyomán, hanem az egykorú leltárak, számadások, leírások fényében is megleveníti az erdélyi kastélyok és udvarházak hajdani világát.

A szerző nemcsak a szorosabban vett művészettörténeti kérdésekkel foglalkozik, vagyis az épületekkel s azok művészi kiképzésével, de a berendezéssel, a bútorzattal, a kastélyoknak, udvarházaknak és lakóiknak a tágabb közösségbe, a falvakba való beilleszkedésével, valamint a termelés rendjében elfoglalt helyével, szerepével. Együttal tehát az erdélyi udvarházak, kastélyok művelődéstörténetét is megismerjük, sőt kapcsolatukat, kölcsönhatásaikat a népelettel, népi építkezéssel, népművészettel. E munka során jó néhány régóta vitatott kérdés oldódik meg, így pl. a székelykapu eredetének problémája. A szerző összefoglaló fejezetekben tárgyalja az erdélyi kastélyépítkezés egyes kérdéseit, de néhány fontos s ma is álló műemlékről külön fejezetben is beszámol, ha új kutatásai jelentékenyen módosítják eddigi ismereteinket. Így pl. Bethlen Miklós művéről, a bethlenszentmiklósi kastélyról; a kolozsvári Bánfi palotáról és más épületekről, teljesen új történeti analízist kapunk. A munkának nagy értéke, hogy a levéltári források gondos átvezése nagyszámú művész és mester azonosítását tette lehetővé. Különösen áll ez a XVIII. századi kolozsvári mesterekre, akikről egy külön fejezet is ad összefoglalást, egy függelék pedig ismerteti életpályájukat és működésük adatait: számos eddig ismeretlen művész válik így ismertté a művészettörténetírás számára.

Az irodalomtörténész nemcsak a XVII—XVIII. századi irodalom megértéséhez nélkülözhetetlen művészet- és művelődéstörténeti áttekintést kap a könyvből, de közvetlen irodalomtörténeti érdekű adatokat. Nemcsak az építés Bethlen Miklósról vonatkozó közlések érdekesek, de a könyvben idézett régi leltárak is sok újdonságot tartogatnak. Ime két példa: a balázsfalvi uradalom urbáriumának 1691-ből való adata szerint a Veresvárnak nevezett kastélyban „vagyon olasz fokok bolthajtásos kis templom forma, holot quondam Judaizans Pecszi Simon és Bagdi György áldoztanak es Sido modra isteni szolgálatot tettek” (61.); a kendilónai kastélyban 1793-ban összeírt képek sorában pedig római császárok és bibliai történetek mellett ott szerepel Kemény János és a „Kutya Zrinyi” portréja is (112.).

Az utolsó negyedszázadban ez az első olyan tudományos mű, mely az erdélyi művészet egy egész korszakát felöleli. Balogh Jolán alapvető munkája (*Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár 1943) folytatásának is tekinthető félig-meddig, amennyiben az erdélyi reneszánsznak inkább a későbbi, a XVII. századba is erősen átnyúló szakasza, valamint a XVIII. század végéig virágzó barokk áll benne előtérben. B. Nagy Margit nem törekszik ugyan monografikus teljességre, a könyv alcíme („Művészettörténeti tanulmányok”) azonban túlzott szerénységet tükröz: jóval többről van itt szó, mint tanulmánygyűjteményről. Egy eddig kiaknázatlan, páratlanul gazdag új forrásanyag feltárásáról, értékesítéséről, rendszerezéséről, a lehetséges következtetések levonásáról, s így szinte egy új szintézisről kell ez esetben beszélnünk. Az érdeklődő olvasó a rendkívüli adatbőség ellenére is színes, eleven olvasmányt kap, a szakember pedig külön is hálás lehet a szerzőnek a hatalmas apparátusért, a kitűnő mutatókért stb. Kár, hogy az örvendésen nagyszámú illusztráció technikailag igen változó színvonalú.

Klanczay Tibor

Vörösmarty Mihály: Dramaturgiai Lapok. (Elméleti töredékek — Színírálatok.) Sajtó alá rendezte: Solt Andor. Bp. 1969. Akadémiai K. 668 l. 9 t.

A kritikai kiadások virágkorát éljük. Tudományos kutatók légioja foglalkozik klaszszikusaink műveinek, töredékes alkotásainak, sőt tétova feljegyzéseinek textológiai, filológiai, ha kell, időbeli meghatározásával. Editio tárgyává lesz a késői öregkor tapogatódzása az új közönség felé éppúgy, mint a háztartási feljegyzések gazdaságtörténeti ér-

dekü vallomása, mindaz, ami egy-egy irodalmi nagyság hagyatékában felfedezhető. Nem volna meglepő, ha valaki egyszer csak felvetné a kérdést: szükség van minderre?

A válasz természetesen: igen. De a kötekedő tovább kérdezhet: miért? És erre, kevésbé a klasszikus szerző, mint inkább a publikáló egyéniségét jellemző módon, többféle válasz is adható. Szükséges a kritikai kiadás, hogy olvasóközönségünk számára feltárja jegyzetanyagában az író egyéniségét, kapcsolatát a környező világgal, tanulmányait és véleményeit. De szükséges a kritikai kiadás azért is, hogy a szerző minden egyes gondolatának nyomába szegődve, igyekezzünk közelebb jutni a művészhöz magához, lapról-lapra mélyebben pillantva alkotói arculatába, nyomonzva a lépést, amelyet a jegyzetelt művel is tett a közönség és a halhatatlanság felé. Végül szükséges a kritikai kiadás a források kiszámíthatatlan és döbbenetes méretű pusztulása miatt is. Ez egyaránt vonatkozik az iratok elporladására, fakulására és a ki nem számítható, váratlan megsemmisülésre. Más kérdés azután, hogy a kritikai kiadással lefizettük-e nemzeti tartozásunkat nagy írónkkal szemben és jogunkban áll-e utána vagy száz évre ölbe tenni a kezünket? Ilyesmivel hiába áztatnánk magunkat. Mert amíg a teljes filológiai pontosság állja az időt, addig minden elmélkedő magyarázat eleve magában hordja az elévülés csiráit.

Ez a „teljes filológiai pontosság” a jelszó, amivel Solt Andor újabb Vörösmarty-kiadványának méltatására rátérhetünk. Példaszerűen alapos textológiai és elemző munka ez, önmagában is igazolása minden kritikai kiadás létjogosultságának. Solt az editor feladat tanító célzatát vallja a magáénak. Idézve Tóth Dezső egy szellemes megjegyzését, Vörösmarty: *Dramaturgiai lapok* c. művét adja ki, nem *Vörösmarty: Dramaturgiai lapok* c. művét. Teszi azonban ezt olyan tudományos puritánssággal, minden részletre kiterjedő, de sohasem szószátyár jegyzetelői módszerrel, ami munkájának nemcsak az időtállóságot biztosítja, hanem *ma* és *most* tisztázva lényegtelennek látszó apróságokat, jövődö kutatók útját egyengeti, akiknek esetleg már nem lesz módjukban az idézett forrásokban utánakeresgelni. Ily módon a forrásmentés értékes feladatát is elvégzi.

Kiadói figyelmének, kutatói tájékozottságának minden kiemelkedő eredményét bajos volna felsorolni. Csak egyet-kettőt említve, ilyen az *Elméleti töredékek* dramaturgiai forrásaként a latin nyelvű irodalom, Horatius

és főleg Juvencius hangsúlyozása, a *Szinbírálókat* bevezető jegyzet tanulmányában a Budai Magyar Színház, majd a Pesti társulatának életrajza, jellemzése, kitekintéssel a Német Színház kulturális szerepére is, a színeskedő mellett a szerzők, hazaiak és külföldiek pontos ismertetése, egy-egy elfelejtett színmű informatív és értékelő bemutatása stb.

Nem világos azonban a Pesti Magyar Színház megalapításának története, és nem indokolt a vármegye szerepének negatív ábrázolása. A József nádor—Széchenyi-féle nagy színház és Földvályék színházterve körül jelentős szerep jutott a „fene visszavonás”-nak, valójában azonban csak egyik megnyilvánulási alkalma volt ez a felső és alsó tábla közötti, akkor már évtizedes elentéteknek.¹ Tény, hogy a szenvedélyek magasra csaptak a tervezett színházak körül, de Széchenyiék sem voltak éppen tapintatosak a megyei urakkal szemben.² Hogy a nádor felajánlotta telkek mérete nem volt megfelelő³ hogy a dunaparti színház nyilván elsőnek esett volna Hentzi bombáinak áldozatául, s végül, hogy egy kevésbé sikerült színház monstrum mellé egy második, hasonló felhúzása legfeljebb a nemzeti büszkeséget szolgálta volna, a célszerűséget aligha mellőzhetjük, mert mindez természetesen meg sem fordult a vitaközö felek fejében. Tény, hogy Földvályrnak volt telke, pénze és szervezete a megvalósításhoz, Széchenyiéknek nem. Földvály egy éven belül felépíttette a színházat. A siker őt igazolta.

Indokoltabb Solt megye-ellenes hangulata a Pesti Magyar Színház első éveinek megítélésében, a Bajza—Egressy contra Nyáry Pál—Schodelné ellentétek regisztrálásában, amikor a Triász — feltehetően szóbeli — figyelmeztetést kapott az operai párt kímélésére, amiket tehát Vörösmartyékba belefójtották a szót. A sajtószabadság ezen, kissé gyermekded okokból eredő eltiprásának írásbeli nyoma sem a Helytartótanács, sem a Nádori, sem a Nádori Titkos Levéltár anyagában nincs. Miután Pukánszky, több mint harminc éve, a dolog érdemi részével megítélés szerint tárgyilagosan foglalkozott, a megye erőszakos magatartását hadd mentessem egy kis történeti visszapillantással.

1796-tól 1837-ig a magyar nyelvű színjátszás legfőbb bástyája Pest megye volt. Pest megye „csinálta meg” végül is a nemzetnek a színházat. Nem csodálhatjuk, hogy úgy bánt vele, mint tulajdonával. De ezen is túlmenően: Pest megye volt a haladó szellemű vármegye vezére, fél évszázada harcolt a

¹ Országos Levéltár, Archivum Regnicolare, Fond 119. Takáts hagyaték, Nr. 7592. a), 7592. b) (Kémjelentések.)

² Uo., 7617., 7757. — Mint a kiadvány 368—370. lapjára vonatkozó kifogást, meg kell említenünk, hogy a magyar nyelvhasználatról az egyébként enyhén pejoratív ízü „nagypapok” kifejezés idegen. A felső táblán főpapok, prelátusok, esetleg a püspöki kar volt, ill. voltak jelen.

kormányzattal. Nem egyszer tiltakozott jogtalanságok ellen, akár jobbágyterhekről,³ akár törvénytársaságról volt szó. Földváry helytelenül járt el, amikor Nyáry Pált minden jog és méltanyosság ellenére támogatta az Athenaeum kritikusaival szemben. Kétség-telenül erőszakos ember volt. De ugyanez a Földváry szállt síkra Lovassyékért is.⁴

Solt említi Schediust (286—287.), kissé csodálkozva, hogy tanítványai nem adóztak neki egyhangú hálával. Schedius népszerűtlenségének nyilvánvaló oka az lehetett, hogy a kortársak tudomása, vagy megsejtése szerint Bécs szolgálatában levő ember volt.⁵ Ugyanez Munkácsy Jánosról ma már közismert.

A 419. lapon tett egyenlőségi jelet Raimund és Nestroy között a 482-en áthúzza ugyan Solt, akinél jobban kevesen ismerik a kor német színműirodalmát, de Raimundról talán azt is elmondhatta volna, hogy ifjúkorában több évet töltött magyarországi színpadokon, s hogy darabjaiban mindig szeretettel beszélt a magyarságról.

Radnótfáy Nagy Sámuelről nem tudunk sokat, de mindent tudunk róla, amit *érdemes* tudunk; ez jóval több, mint amit Solt közöl, de ebben a kiadványban ennyi elég. (468.)

Bízást elhisszük, hogy a *Stibor vajda* ideológiailag kiváló alkotás, csak éppen drámának nem az. Így történhetett, hogy ugyanaz a társulat, amelyik pl. a *Bánk bánt* nagy sikerrel adta, „nem fordított kellő gondot előadására”. (409.)

Mindaz, amit a fentiekben elmondunk, nem a bírálat, hanem a kiegészítés igényével készült. Olyan mű kritikai kiadását oldotta ugyanis itt meg Solt példamutatón, ami szervesen belenőtt a reformkor történetébe — a színház: politicum! — aminek megértését a rendek közötti széthúzás, az előkelőbb és aljasabb udvari besúgók szerepe, sőt az írók kenyérharcában is jelentőséghez jutó megvesztegethetőség teszi illusztratívabbá. Vörösmartyt költői látásmódja, emberi jósága, humánuma dramaturgiai és színbírálati tevékenységében is magasan kiemeli kortársai közül.

A kiadó munkája méltó a kiadott műhöz.

Mályuszné Császár Edit

Bródy Sándor: Színészvér. Az ezüst kecske. A nap lovagja. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Juhász Ferencné. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 586 l.

A századvégi magyar prózának alig van olyan képviselője, akinek irodalomtörténeti értékéről és helyéről megnyugató képet alkotott volna az irodalomtörténetírás. Ez alól Bródy Sándor sem kivétel, életművének értékelése a kutatás jelenlegi stádiumát figyelembe véve — még korántsem tekinthető lezárt kérdésnek. Ezért kell jelentősnek tartanunk minden olyan kísérletet, amely új aspektusból, új összefüggések feltárásának igényével közeledik műveihez. Bródy karrierregényei — a *Színészvér* (1891), *Az ezüst kecske* (1897) és *A nap lovagja* (1902) — ilyen új megközelítés lehetőségét hordták magukban, mivel nem csupán egy XIX. századi regénytípus sajátosan magyar változatai, hanem egyúttal az írói társadalomlátás élesedéseként, a művészi eszközök kiteljesedésének dokumentumai is. Nem egyenértékű alkotások: a két korábbi mű mintegy előtanulmánynak tekinthető *A nap lovagjához*, melyet az író feltehetően egy balzaci igényű társadalmi körkép első darabjaul szánt.

A jelen kötet tanulmány-igényű utószavában Juhász Ferencné ennek a belső kapcsolatnak némiképp más nézőpontból való kibontására törekedett. A három regény „tanulságai” alapján teljes Bródy-portrét vázol fel: nyomon követve pályáját indulásától haláláig, különös tekintettel az 1890—1905 közötti periódusra. A magyar társadalmi viszonyokkal, a kor problémáival és a maga Én-jével viaskodó íróit idézi meg, aki „keresi sorsát”: művészi, emberi lehetőségeit, feladatát. Juhász né koncepciója lényegében abból a már Schöppflin Aladár által is hangoztatott felismerésből fakad, hogy: „alapjában véve Bródy Sándor mindig lírát csinált.” Az elemzett műveket önvallomásoknak, önarcképeknek tekinti — egybehangzóan Bródy-nak a „modern” művészről alkotott véleményével —, melyek az objektív jelentésen túl egy állapotot, egy „lélek-képet”, az író életének, „önmagával való küzdelmeinek egy-egy stációját” tükrözik. Juhász né ugyanakkor figyelmeztet az egyéni lélek-küzdelmek álta-

³GYÖMRÉI Jándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. (Tanulmányok Budapest múltjából, XII. köt. 1957. 230.)

⁴A vármegye főispánja a nádor lévén, a megye tényleges irányítója a mindenkor első alispán volt. — Lovassyék bebörtönzése után Földváry küldöttséget vezetett Bécsbe, hogy Pálffy, az új kancellár előtt tiltakozzék a törvénytelen eljárás ellen. Pálffy dühösen rájuk támadt, Dominationes Vestrae-nek szólítva meg a megyei urakat (Perillustres et Generosi Domini helyett), és kijelentette, hogy Pest megyétől nagy meggondolatlanság volt ez ügyben küldöttséget meneszteni. Földváry, anélkül, hogy a kancellárt egyáltalában megszólította volna, azt válaszolta: Pest megye senkivel sem szokta megtanácskozni, mit határozzon. Evvel megfordult és társaival együtt elhagyta a kancelláriát. (Takáts hagyaték, 5614. sz.)

⁵A bécsi Justizpalast 1927-i égése idején a Polizey Hofstelle iratanyaga zömében elpusztult. Schedius névvel ellátott jelentéseit a Takáts hagyaték sem őrizte meg, használta azonban még őket a múlt század végén WERTHEIMER Ede, főleg Az 1811—12-i magyar országgyűlés története (Bp. 1899.) c. művében.

lános érvényére is. Helyesen látja, hogy Bródy a kort jellemző életérzéseket élte át, s jelentette meg e regényekben, kiváltképp az egyén kettős voltából — társadalmi szerep és belső meghatározottság — fakadó konfliktust: a személyiség-, illetve szerepválságot.

A kötet időrendben is első darabja, a *Színészvér* még nem kiforrott alkotás. Idegen példaképeket idéző reminiscenciákkal zsúfolt, ábrázolásmódja, kompozíciója egyenetlen. Elevenné, frissé a gazdag önéletrajzi motíválás és a fiatal Bródy város-felfedező ámulása tesz. De az induló író érzi már a polgári fejlődés ellentmondásait is. A *Színészvér* még nem az útkereső-számvető, hanem az ámulásból, a gyönyörködésből a kor igazi valójára eszmélő, a „ki vagyok én? milyen a kor hőse?” kérdéseit feltevő író önarcképe. Elégedetlen a viszonyokkal, elégedetlen önmagával, hiszen benne is él a szerepjátszásra való hajlam, őt is kísérti a hőse által választott könnyebbik út lehetősége. Ezt a „lélek-képet” fedezi fel Juhászné a regényben, s ez elfogadható, reális.

Kevésbé megnyugtató az *ezüsti kecske* elemzése során kibontakozó önportré. (E mű egyébként is a problematikus Bródy-regények közé tartozik. Az elmúlt években a századvég modern prózai törekvéseivel s kivált a szecesszió kérdésével foglalkozó kutatások, viták következményeként többször is átértékelődött.) Az *ezüsti kecske* emberi, művészi útkeresésről, dezillúzióról és újrakezdésről vall. Az író kettős kompozícióban vetíti ki szerepválságát és szerepkeresését: az „élet-élvező polgár” és a művész regényében. Juhászné szerint Bródy a festő alakjában írta meg az általa választott, az ideálisnak tartott művészszeretet, művészsorsot. Úgy véljük, inkább a művet elsőként méltató Osvát Ernőnek volt igaza, aki „a mai, vergődésében is szomorúan szép művészet” megtestesítőjét fedezte fel ebben a figurában. Bródy a regény keletkezése idején — mint erre a tanulmány szerzője külön is utal — *A Hét köré* csoportosuló „moderneket”, a „szecessziósok” táborához tartozott. Úgy tűnik, Bem Gyula magatartása, eszményei alig különböznek e csoport művészetéről, művészsorsáról vallott nézeteitől. Bródy a századvégi művészet tipikus problémáját jelentette meg: az élet és művészet szétválását, szembefordulását, de ugyanakkor hangsúlyozta a művész morális felelősségét is az étellel szemben. Ennek ellenére nem tudunk egyetérteni a tanulmány írójának azzal a megállapításával, hogy a festő jelleméből bontakozik ki az új utakat kereső Bródy művészi hitvallása, ars poetikája. Lehet, hogy rövid időre megérintette a kor művésznének a jelentőt, az ételtől elforduló,

külön világot teremtő nosztalgiaja, szépségkultusza, s nem látott más feladatot maga előtt, mint a passzív „értékkörzést”, a társadalom bűneire való figyelmeztetést. Ars poetikája azonban több ennél: legjobb műveiben és törekvéseiben — kötődve kora való-ságához — erőteljes szociális indulat és társadalomformáló szándék munkál. A *Fehér Könyvet* író Bródy és Bem Gyula, a festő tehát nemcsak léthelyzetükben, hanem szemléletükben is különböznek.

A *Fehér Könyvvel* a polgári igazmondásom túllépő Bródy — Juhászné szerint — *A nap lovagjában* rögzítette „gyökértelemné válásának”, lehetetlenség-érzésének „élményét”. Tehát a regényben az újságírói hivatás két lehetőségének kudarca „minden emberi törekvés kilátástalanságát” sugallja. Az író az adott rendben belül sem hősei, sem önmaga számára nem lát kivezető utat. Bródy álláspontja azonban nem ennyire pesszimista. Igaz, leszámolt már azokkal az illúziókkal, melyek osztályához kötődtek, Asztalos Aurél sorsát a véletlen tragédia ellenére is törvényszerűnek tartja. Ugyanakkor hisz még a „tisza” újságíróban: Helynéküli Jánosnak a Jövendőre apelláló, néhol már az Ady-publicisztika s a forradalmas versek hangját idéző monológja az író hitvallása is. Figurája a kiszolgáltatottság ellenére nem a tehetetlenséget, hanem a „messiás-sorsot” vállaló „optimizmusát” sugallja. Kétségkívül érdekes Juhásznénak az a meglátása, hogy a karrier-történeten túl *A nap lovagjának* van egy rejtettebb rétege is: a „politikai szimbólumregény”, jóllehet maga a mű nem bizonyítja ezt kellőképpen. Az írónak a porosz embereszménnyel kapcsolatos ellenérzése talán nem is volt több annál, amit a század első éveiben a közép- és kelet-európai (a nemzeti ellenzék) tanúsítottak a k.u.k. hadsereggel, a „svarcgelb” militarizmussal szemben.

Juhászné Bródy-portréja — ha néhol alkalmat ad is vitára — egészében véve meggyőző. Az író önvallomásainak, a kor viszonyainak figyelembevételé alapján az eddigieknél közelebb hozza, jobban megérteti az alkotó és az ember sorsproblémáit. Végeredményben Adyt igazolja, aki Bródy „tragédiájának” okát nem csupán egyéni gyengeségeiben, hanem a Nyugatra-lendülésben megtorpant magyar társadalomban látta. Azokban a viszonyokban, amelyek között „nem mindenkinek adatik meg könnyen kibírni a lehetetlenség konstatacióját”. A tanulmány külön érdeme, hogy ráirányította a figyelmet a Bródy-művek mélyebb vizsgálatainak fontosságára és ugyanakkor a megközelítés új lehetőségeire is.

Petrányi Ilona

Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben. (A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus csoportjai.) Bp. 1969. MTA Irodalomtudományi Intézet — Akadémiai K. 191 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 62.)

Az *Irodalomtörténeti Füzetek* sorozatának éppúgy jelentős nyeresége ez a munka, mint az Ady-irodalomnak. Annak kellene tartanunk, ha lényeges kérdésekben vitakoznánk is vele. Fontossá teszi összefüggéseket látó és láttató képessége, határozott koncepciója, gondolati komolysága.

Schweitzer Pál az egyébként gazdag Ady-irodalom legelhanyagoltabb területét választotta témájaként. Irodalmi köztudatunkban Ady még mindig inkább mint az *Új Versek* és a *Vér és Arany* költőjeként él. S azt, hogy világháború alatti lírája pályája csúcsa, azt inkább tételeken szoktuk elismerni, semmint valóságos értékeivel feltárni. Jóllehet, a szerző nem vállalkozott az egész pályaszakasz minden oldalú ismertetésére, munkája mégsem tekinthető részlettanulmánynak. Sőt, az általa kiválasztott — s egy-egy vers köré épített — motívum-vizsgálatok új, figyelemreméltó megjegyzéseknek adnak az egész Ady-életmű ismertetéséhez. E kiválasztott motívumokat sem metszetenként vizsgálja, hanem egymással való összefüggéseikben s az Ady-életmű folyamataiba behelyezve. Így mindjárt a bevezetőben hivatkozik arra, hogy — jóllehet — a világháború alatt megvége Ady lírájában a leglényegesebb változás, de ennek korábbi elemei már az 1912-es forradalmi hullám lezajlását lírai élményként visszatükröző versekben is kimutathatóak.

„A háború kitöréséig tartó átmeneti korszak kezdődik itt Ady fejlődésében, mely összefoglalóan azzal jellemezhető, hogy költészetének stílusbeli jegyei a visszatükrözés milyensége tekintetében... ez időben mutatnak a megelőzőkhöz képest új vonásokat.”

A szerző öt motívumot ragad ki Ady világháború alatti lírájából. Az egyes motívumokat egy-egy, nagyon jól kiválasztott vers köré csoportosítja. Az első a *Tegnap tegnap siratása*. Benne e fogalom tartalmi változását elemzi, feleletet adva arra, hogy a magát egykor „Holnap hőse”-nek nevező, „új vizek”-en járó Ady miért „vél őrizni egy szebb Tegnap”-ot. A *Tegnap* tehát a forradalmi gondolat folytonosságát őrizte egy megváltozott világban”. Tehát nem pusztán az idő fogalomról, mégkevésbé múltbafordulásról van itt szó, hanem: „a múlt hitének — s mindannak amit e hitek a társadalmi érvényű cselekvés szempontjából jelentettek — egy új emberű új világ» felé sóvárgó összefoglalása.”

A következő három motívum mintha kissé önálló egységként alkotná a tanulmány gerincét. A *jelző-versek: A rabbiság sorsa, a Még-*

sem, mégsem, mégsem és *A hivalkodó ember*. Az első — ti. e három közül — a „törtélen önhűség legfontosabb kérdéséről” szól, „a költő és a társadalom viszonyáról”. A következő motívum Ady magatartásának társadalmi szerepére vet világot, „a háborút generálisan elutasító művész és az abban parancsra vagy önszántukból, közvetve, illetve közvetlenül résztvevő, ellene aktív föllépésig nem jutott milliók közti ellentét”-re. A *hivalkodó ember* című vers és motívum mintegy összefoglalja és summázza az előző kettőt; a költő egyénisége s a tömeg ellenfétét önmagába sűrítő, s azon tülemelkedő hatalmas önszimbólumot, „a milliókért” élő, önmaga életében-sorsában sorsukat élő és példázó költő jelképét.

E három fejezetben is — és szerencsére a tanulmány egészében — alapvető hangsúlyt kap Ady legdöntőbb, egész életművére fényt vető önvallomás jellegű megállapítása: „A forradalom: a teljességes Élet.” Ezek a fejezetek ennek a teljességnek az összetevőit sorakoztatják fel s állítják egymással összefüggésben. S itt kapjuk a motívumok-összefüggéseket kimutató verselemzéseknek-értelmezéseknek olyan szép példát mint pl. az *Új s új lovat a Szép a szép* esetében.

A *Halottan és idegenen* címmel összefoglalt motívum-csoport inkább az első fejezettel rokonítható, s így szerves gondolati egységbe fogja az egész tanulmányt. Egy szintén korábbi Ady-motívumot, a „halottség” fogalmának újraalakulását vizsgálja: „Speciális értelmű halottség tehát a költőé: a mindennapok apró (bár számára nagyértékű és fájva nélkülözött) életmozzanataiból való kimaradás, mely azonban rendíthetetlen önhűségének segítségével felemeli őt az átfogó, szimbolikus értelmű Élet magasságába, ahol milliók helyett éli meg azoknak igazi léttel nem bíró életét...” „A halotti lét a létező, de anakronizmusa miatt létét veszített társadalommal szemben az Élet szintetikus fogalmának a szubjektív szimbólum világban végbemenő realizálódását jelenti. Erre utalnak magáról szólóan a költőnek ilyen kifejezései: »életes holt», »föltámadt holt»...”

Röviden, épp csak jelezve utaltunk a tanulmánynak azokra a sarkpontjaira, melyeken keresztül Schweitzer Pál koncepcióját kifejti. Ennek a koncepciónak egyik legfontosabb vonása szerintünk az, hogy Ady szimbólum-motívum rendjét nem statikusan fogja fel, nem csinál „mitoszt a mítoszról”, hanem mert vizsgálatainak és elemzéseinek tárgya az adott történelmi helyzet s az ugyancsak adott, s e történelmi helyzethez kötött lírai életmű konkrét összefüggése, meg tudja látni e rendszer alakulásának állomásait, s magát a folyamat egészét. „A különféle értelemben szereplő Tegnap mindenestre figyelmeztet rá, hogy Ady szimbólumvilágának egy-egy

darabja mennyire rugalmas, önmaga ellentétébe átsapni képes *formai eszköz* (én *emeltem ki* — B. Gy.) kora magyar valóságának teljességét visszaadó lírájában.” Innen indulva mutat rá arra a nagyon is lényeges különbségre, mely Ady korábbi, mitologikus alakokkal, szimbolikus tájakkal, különös természeti-növényi világával tele lírája, s jelenlegi, illetőleg itt tárgyalt szakasza között fennáll: „A szimbólumok sokszínű világa egyszerűsödik, és ha szélességéből veszít is, sokszorosan nyeri ezt vissza mélységében. Az egyneműbbé vált szimbólumok fogalmi terheltsége megnövekszik, közelebb kerülnek egymáshoz, és bármelyiket vesszük szemügyre közülük, az rögtön indukálja a vele szoroson korrelált többi.”

Azaz: mitől sem esik távolabb Ady ekkori lírája, mint valamiféle — szándékolt vagy ösztönös — primitivizáló visszalépéstől, szimplifikálástól.

Schweitzer Pál a marxista Ady-képet meg-alapozó irodalomtörténésznek kijáró tisztelet hangján vitatkozik Révai József néhány idevonatkozó tételével. Többek között — jelen esetben ez tartozik ide — azzal, mely szerint Ady „ellentmondásai ekkoriban kismulnak”. A kötet egésze egyértelműen nemleges választ ad erre a megállapításra, hozzátéve kiegészítésként azt, hogy „... csupán az értelmük lett más, mint pályája korábbi szakaszain. Nem túlzás azt mondani, hogy az ellentmondás mindvégig alapja marad ennek a sajátosan szimbolista lírának”.

Ugyancsak cáfolja e tanulmány azt a — sajnos szinte közkeletűvé vált — állítást is, mely szerint Ady szimbolizmusának megszületésében valamiféle „tisztán-nem-látás” játszott a főszerepet. Schweitzer Pál a legjobb helyen keresi az egyértelműen tagadó választ, s adja világos, megcáfolhatatlan okát: szembesíti egymással a publicista és lírikus Adyt. Mert — bármily triviálisan hangzik is — bajos elképzelni, hogy egyazon egyéniség lásson tisztán mint publicista, s ne lásson tisztán mint költő(!). Ebben a tanulmányban ennek a problémának is megnyugtató alaposággal megfogalmazott, mintegy az egész Ady-életműre kiterjedő érvényű megfogalmazását találjuk. A szerző abban fedezi fel Ady szimbólumokhoz való fordulását az okát, hogy nem sikerült neki megtermentenie — rajta kívül álló, történelmi-társadalmi okokból eredően —: „... a közvetlen és harmonikus világkép kialakításához nélkülözhetetlen cselekvő — alakító kapcsolatot a társadalmi szférával.” Ennek a problémának a megfogalmazásánál mintegy szintetizálja némileg a korábbiakat, amikor a fentebb megkezdett gondolatsort így folytatja: „... publicisztikai írásaiban minden kortársánál világosabb probléma-látással foglamlag elsajátított társadalmi valóság érzel-

mi-művészi elsajátítása csak a szimbólumok segítségével és egy olyan világkép kimunkálása útján mehetett végbe, melyben a harmonia hiánya és a megteremtésre tett folytonos erőfeszítések ellentmondásos egységet képeznek, de megoldódni nem fognak soha.”

Külön kell szólni a tanulmány utolsó összefoglaló fejezetéről. Lényegesen több ez, mint a korábban kifejtettek summázata. Schweitzer Pál itt még megtetőzi amúgy is gondolatgazdag munkáját jó néhány új problémával, mint pl. Ady-versszerkezeteinek kérdése, szimbolizmusának nevezhető-e Ady ebben az alkotó periódusában is stb. Jóllehet, mindezek részletes tárgyalása a tanulmány szerkezeti egészét ingatná meg, s lényegesen túltörne annak szerző által meghatározott keretein, mégis azt tudjuk mondani: kíváncsian várjuk további, részletes, e munkához hasonlóan: mélyült kifejtésüket.

Bessenyei György

Dér Zoltán: Az árny zarándoka. Szabadka, 1969. Szabadkai Munkásegyletem kiadása. 96 l. (Életjel — Miniaturók, 6.)

Csáth Géza válogatott műveinek megjelenése óta (*A varázsló halála*, 1964.) megélénkült szakmai figyelem kezdte a torzójában is hatalmas életművet feltérképezni, átfogóbb értékelésre azonban inkább csak a zenekritika részéről vállalkoztak; a *Nyugat* zeneesztétáját, a Bartókot, Kodályt felfedező Csáthot állítva előtérbe. Dér Zoltán kismonográfiája elemzéseivel, eddig publikálatlan, érdekes dokumentációs anyagával — köztük a Csáth—Kosztolányi levelezés egy részével —, és a morfiummal árnyékolt, 1910-től a tragikus 1919-es haláláig terjedő életszakasz felvázolásával fontos kulcsot adott az egész életmű megértéséhez.

A már a Csáth Gézáról szóló Kosztolányi-torzó, a *Mostoha*, és más korai Kosztolányi-művek feltárásával is bemutatkozott Dér Zoltán 96 oldalnyi munkájának kisebb részét teszik ki az elemzések; pontosabban rövid, összegező jellegű bevezető tanulmány foglalkozik az életmű helyének kijelölésével a magyar irodalomban, s külön fejezet a drámaíró Csáth Gézával. A naturalizmus-realizmus-szecesszió hullámveréseiben formálódó, a szimbolizmus és az impresszionizmus által is megérintett, sajátosan egyéni arculatú írói oeuvre jellemzésére Dér a naturalizmust tartja a legmegfelelőbbnek. Konklúziója szerint ez az objektív, látszólag szenvtelen ábrázolásmód „a lét törvényeit tudó lélek magasrendű fegyelme”, „jártassága a modern lélektanban, orvosi gyakorlatának sok tapasztalata

nem nőtt rá novellisztikájára”, bár „ez a tudás álom, kéj, örület, kegyetlenség borzongató és riasztó titkai fölé hajolt”. Vagyis korántsem valamiféle tisztza, zolai felfogású naturalizmus Csáthé, Dér értelmezése inkább az életműnek a fantasztikum jegyeit is magába foglaló realizmus irányába történő kikristályosodását sejteti.

A morfium által összeroppantott élet megértéséhez segítséget nyújtanak Dér drámaelemzései a méreg-nyújtotta eufóriás félórák gazdag drámaterveitől-vázlataitól a zene és szöveg egységét megteremtő, „a maga romlásának veszélyével” is szembenéző *Hamvazó szerdán* és az ibseni ihletést is őrző *Janikán* át a teljesen ismeretlen, kiadásra váró *Horváték* és *Zács Klára* c. drámáig. A *Horváték*-ban egy hosszú évek deliriumából ébredő tanár számol le korábbi életével és hajol vissza a munkába, egészségbe; a *Zács Klára* legenda hagyományos csábítója, Kázmér herceg pedig Csáth megformálásában súlyosan beteg ember, aki számára Klára teste, élet-örme jelentené a gyógyulást.

Az írói pályát oly tragikusan — fiatalon megszakító morfinizmus belső okainak feltárása eddig talán Dér Zoltánnak sikerült a legjobban. Az 1910-ben már ideggyógyászként működő, két novelláskötetet és számos más jelentős publikációt maga mögött tudó író minden életörme birtoklásának akart elébe menni a morfiummal, az „öröklétet” akarta megrabolni „vitéz és nemes kockázattal”. „A kielégítetlenség emésztő érzése a betöltetlenség beteges aktivitásába csap, s a szomjúság a mámoroszerzés álútjaira kényszerül” — rögzíti a pontos körképet a szerző. Csáth ideges, hipochondriás alkata és tényleges betegségei csak színezték, elmélyítették ezt a tragédiát. Eddig feltáratlan feljegyzések, levelek, a napló és Csáth Géza öccsének közlései alapján a morfiummal vívott küzdelemnek három periódusát vetíti elénk a szerző: 1910 áprilistól 1913 tavaszáig tart Dér szerint az első szakasz, mikor az első elvonókúra sikertelensége után a felemelt morfium- és pantopon adagokkal átlépi a „petit morphinisme” határát; a testi-lelki romlás sűrűsödő jeleivel terhelve, 1919-ig terjed a második periódus, s az utolsó az exitációs stádium beállta, a végső összeomlás. „Igazam lett. Ópium c. novellám után 10 évig éltem. Ott írtam le azt a rémes életkéromlást...” — idézi Csáth feljegyzését Dér Zoltán.

A drámaelemzések és a morfiummal terhelt életszakasz úttörő felvázolása mellett pontosan datált életrajzi adatok felsorakoztatása, Csáth műveinek és a róla szóló irodalomnak bibliográfiája és értékes fényképanyag egészíti ki a további Csáth-kutatásra ösztönző munkát.

Czére Béla

Dersi Tamás: A publicista Kun Béla. Pályakezdő korszak. Bp. 1969. Magvető K. 194 l.

A nagyon elhanyagolt magyar sajtótörténet kitűnő és szorgos művelőjére (sőt szerzőjére) talált Dersi Tamásban. A Mikes Lajosról írott, sokféle ágazó tanulságokkal gazdag kandidátusi értekezése (*A rejtélyes doktor*, 1965) után jó érzékkel ismerte föl a Hegedűs Nándor fölvetette (*Magyar Nemzet*, 1961. márc. 19.) tárgyban rejlő gazdag lehetőséget: Kun Bélának mint újságírónak eddig ismeretlen tevékenységét fölírni. Kutatásának részleteit már három éve kezdte közzétenni (*Új Írás*, 1966/10; *Tisztaír*, 1967/5; *Kortárs*, 1968/4), s ezek most kikerekítve kötetben is megjelentek. Ő közben tovább is jutott, földolgozta már Kun Bélának a Nagy Októberi Forradalom éveiben Oroszországban írott publicisztikáját is (*Kortárs*, 1968/9), s bizonyára csak a félvészázados forduló sürgetése tette lehetetlenné, hogy könyvében ez a fejezet is helyet kapjon. Pedig mindenképpen *helyes lett volna, ha 1919-ig jut le*.

Célját nagyon világosan leszögezi a bevezetőben: „Az ellenforradalmi gyalázkodás kialakította azt a tévhitet, hogy Kun Béla kellő tájékozottság, felkészültség nélkül, csupán az orosz proletárforradalomban szerzett tapasztalatokkal és ezek másolásának igényével tért vissza Magyarországra, a hazai események sodrába. Ezzel szemben bizonyítani lehet, hogy Kun — mint kolozsvári, majd nagyváradai hírlapíró — a magyar politikai, társadalmi és szellemi élet áramlatainak, szereplőinek, problémáinak alapos ismerője volt. Kultúrája, politikai meggyőződése, életének pátosza mélyen a magyar valóságban, az első világháború előtti társadalmi és szellemi harcok világában gyökerezett. Ezt igyekszik dokumentálni A publicista Kun Béla című tanulmány.”

A kolozsvári kollégium diákjának első kísérleteivel kezd a tárgyalást. Helyesen utal magyartanárának, Kovács Dezsőnek hatására. Erdemes lett volna rámutatnia, hogy Kovács Dezső Szabó Dezsőnek is kedves embere volt: az író sok indítást köszön neki (Szabó Dezső: *Életem*. 1965. 1. köt. 435. skk.), s újabban írói munkásságát is méltatják erdélyi kutatók (Kozma Dezső, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1969/1). Talán ez még tovább visz annak megértésében, miért válik tollforgatóvá az ifjú Kun Béla. Első íráspróbái — pályaművei a népköltészetről, valamint Arany és Petőfi hazafias lírájáról — éppenséggel irodalmi érdeklődést mutatnak a pályakezdő korszakban. (Külön vizsgálandó egyszer már, hogy a legtöbb politikai forradalmár, reformer, vagy egyidejűleg, vagy közéleti tevékenységét megelőzően szépirodalmi kísérletet is tett, verset írt stb. Mi ennek

egyénlélektani, társadalompszichológiai, alkotáslélektani oka?)

Kun Bélának a *Kolozsvári Friss Újságban*, *Az Őrben*, még inkább a nagyváradi *Szabadság* és *Előre* hasábjain 1905-től megjelent cikkei egyre fokozódó erővel képviselik a hazai radikalizmus nézeteit. *Dersinek sokhelyütt sikerült Ady publicisztikájával való értekes párhuzamokra rámutatnia*. Mégis úgy vélem, eltúlozza ezt a rokonságot, s nem veszi tudomásul a különbséget, s ennek legbizonyítóbb példáját, Ady darabontságát. *A Kolozsvári Friss Újság* publicistája ugyanis éppen ellenkezőleg, a nemzeti ellenállás hirdetője volt!

Ugyanígy: csak a századelő publicisztikájának viszonylagos ismeretlensége engedhet meg olyan tetszetős, de nem bizonyított sugalmazást, hogy Adyn kívül Kun Béla publicisztikája a legbátrabb, legkövetkezetesebb. *A teljes „mezőny” ismerete nélkül aligha meggyőző a több helyt elszórt ilyen célzás, s az újabb kiadott publicisztikai kötetekből, főként Móra vagy Juhász írásaiból is tudnék rokon erejű és indulatú idézeteket hozni*. De még olyan kisebb kaliberű radikális publicistának a vezércikkeiből is, mint Balassa Armin, a Szeged és Vidéke főszerkesztője.

Dersi filológiai módszere nem elég tüzetes. *Nem világos utalásaiból, mely írásokat jelzi Kun Béla teljes névvel, betűjelével, s melyek a névtelenek*. Egyet kell értenem Ruszoly Józseffel (*Tiszatáj*, 1969/6), hogy ez megtevésztő. Ugyancsak tőle tudom, hogy a *Kolozsvári Friss Újság* 1905. április, májusi számaiból még számos -n. -a. betűjelű, kétségtelenül Kun Bélától származó, s jónéhány névtelen, de stílusvizsgálattal szintén Kunnak tulajdonítható *fontos írásokat* talált, amelyeket Dersi figyelmen kívül hagyott. Egyértelműbb lett volna, ha Dersi függelékül Kun írásainak *pontos bibliográfiáját* adja.

Kritika nélkül fogadják a kortársak kedvező, de jóhiszeműen túlzó emlékezéseit. Ez olykor még őt is ellentmondásba kényszeríti: Gárdos Mariska nyomán azt írja, hogy *Az Őrbe* 1905 őszétől 1906 tavaszáig írt Kun Béla (66.), de amikor saját kutatásai alapján említi őket, adatai 1905 tavaszáról szólnak (183.).

Jegyzetben utal a szociáldemokrata párt Kun Bélára tett hatására, a *Népszava* és *Nagyváradi Munkás Újság* cikkeinek az *Előre* publicisztikájára való befolyására (192.), holott az lett volna jó, ha ezt *szövegszerű összevetésekkel mutatja be*.

A jegyzetek tördelése sem szerencsés, az újrakezdődő számozás megnehezíti a visszakeresést, az ismétlődő utalások pazarolják a papírt, holott célszerű rövidítéseket lehetett volna alkalmazni. Ady cikkeinek leelőhelyeként nem elég a korabeli lapszámra utalni,

hiszen *azóta megjelentek az AEÖPM kötetei*, s nemcsak az olvasónak, de még a kutatónak is ezek mondanak többet, ezekben hozzáférhetőek. Kár, hogy Dersi átveszi a történészek rossz szokását, a lapnak a németes és csúf o. (oldal) rövidítését. Hiányolom a *névmutatót* is.

Dersi fontos és úttörő munkát végzett. *Kun Béla publicisztikája valóban a század első évtizedének kimagasló hazai teljesítménye, a magyar radikalizmus és szocializmus útkeresésének, a magyar valóságból fakadt történelmi föladatak fölismerésének fölfedezésként ható dokumentuma*. Kun Béla írásai tanúságot tesznek arról, hogy már húszévesen a kevesek közé tartozott, akik a magyarság nemzeti és társadalmi problémáit a legvilágosabban látták. *Quod erat demonstrandum*.

Péter László

Sáfáry László: Korforduló. A verseket összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta: Sándor László. Bp. 1969. Szépirodalmi K.

A negyed évszázad alatt három társadalmi, államiság-változást átélt Kárpátalja költője volt Sáfáry. Írói öntudatosodásának hosszú éveit élte Pesten, de alig van írása, amely ne a Verhovina világot idézné. Harminchárom évesen pusztult el Ukrajnában mint magyar katona; életműve torzó, két kötetet jelent meg Munkácson: *Lendület* (1932), *Verhovina* (1935), de ezeken túl csak elvétve találunk verset tőle, mert amit ettől kezdve haláláig írt, jobbra elveszett. Tehát megítélésénél azt a betetőződést kell hiányolnunk, amely kor- és pályatársainak, Radnótinak, Salamon Ernőnek költészetében hasonló tragikus körülmények között, de bekövetkezett. S ha mégis külön figyelmet érdemel Sáfáry a két háború közötti magyar líra anyyi torzója, „elsüllyedt” alakja között, azt különösen második kötetének sajátos költői világa magyarázza.

A magyar avantgardtól tanult verset írni, de túlzás a kötet bevezető írójának az az állítása, hogy Sáfáry nem hagyható ki egy magyar avantgardot szintetizáló munkából. E vonatkozásban nem volt különleges jelenség. Pályakezdesének hangja erősen emlékeztet Radnótiéra. Első kötetének címe is expresszionista hatásról árulkodik, megtalálható nála a pontosan nem értelmezett erkölcs motívuma is; túlnyomó többségben a szürrealista és expresszionista jegyeket viselnek versei. A szabadvers híve, de ellentétben a magyar szabadvers nagy szóradásaival, ő a rövid formát kedveli, a tömörítésből szinte kultuszt csinál. Verseinek többsége egymozza-

natú, verssémája, hogy ő áll a vers központjában és rejtés nélkül első személyben beszél, kevés a leírás, a képek nagyon tömörek, ezek közé mindig egy-egy súlyos gondolatot, valószínűságot szorít, szinte feszül tőle az írás. E rövid forma veszélyeire már kortárs kritikusi is figyelmeztették. Sándor Lászlónak a kötethez írott kortársi szenvedélyű bevezetője nem végzi el a legfontosabb feladatot, amit ilyen gyűjteménynél óhatatlanul el kellene végezni: a szerzőt elhelyezni kora magyar lírájában. Pedig nyilvánvalók József Attila és Radnóti párhuzamok. (*Hé, hegyoldalak, Távoli barátaim, Vers, Virágpör száll a levegőben.*) Ez nem egyszerűen a hatás kimutatásának lehetősége, hanem Sáfáry költészetének a magyar költészet folyamatába való beállítása lehet. Valószínű, hogy Radnóti *Nyugat*-beli (1935) rövid, de élehangú ítéletének mélyén is ez munkál: a maga s József Attila utánérzőjét látta Sáfáryban. (Sándor László bevezetője hallgat a kortárs kritikának erről a megnyilatkozásáról, pedig az irodalomtörténeti kép csak így lesz hiteles.)

Fábry Zoltán a *Verhovina* megjelenésekor ezt írta „Sáfáry a tájélményt szociális elménnyé fokozza”. Sáfáry ezzel a kötetével vált a ruszinszkói magyar kisebbség első jelentős költőjévé. A *Lendület*-ben a tanult költői fogásokat próbálgatta, a *Verhovina* már a kisebbségi magyarság sorsáért szóló költői szerep betöltése lett. Ezzel a kötettel Sáfáry — s ezt Radnóttal szemben is állíthatjuk — kiválik az arcnélküli költők sorából, költészetének minden témájában a kárpátjai föld és nép gondja bújka meg önmaga gondjaként. A *Lendület*-ben is a hegyek, a ködülte völgyek, fás rengeteg a legfőbb tárgyi világ, néhány sora látásának összefoglalását adja: „A sötétség hegyről hegyre lép”, „A csend alkotni kezdi a hegytestvéreket”; a különösen erős nyomor vidékén „új parasztokat” emleget egyik versében, akiknek „erős kezük traktoron pihen”; nem kétséges, hogy az orosz parasztot idézi meg jövőbeli példának. A *Verhovina* én-versei és tájversei nem válnak külön egymástól: a táj embereivel való azonosulásnak, az együttérzésnek és együttélésnek macacs hangsúlyozásáról van szó. Pedig legtöbb írása most is Pesten íródik, a távoli, de állandóan vágyott táj és önmaga közé ékelődő elérhetetlenség különös feszültséget teremt írásaiban. Ennek a nem közvetlenül körülötte levő világnak megidézése nagyon erős, nagyon valóságos. Radnóti tájverseinek gesztusaival találkozhattunk bennük: „kis kunyhókban, szalmakazlak tövén emberibb életről gondolkoznak”, „csak egy-két szurony csörren itt már”. Jellemző hogyan helyezi el magát ebben a világban: „szabadság és a sarjuszag forr körülöttem, és mindig jobban megvadítja véretem.” Föltűnik versében a ruszin paraszt is.

1935-ből is van egy verse, amelyben nem egyszerűen a szülőföld tájélménye van meg, hanem az ott élő magyarság sorsáért emel szót: „Hulltak a fák és hulltak az iskolák is, ahol még az én nyelvemen tanultak, és hulltak mind, amik énnékem kedvesek. De felittem én tanyámat a régi ösvények mellett és őzröm a megmaradt fiatalost . . . Lehet, hogy nagy viharok jönnek a hegyekből, és a népeken is végigront újra a háború és pusztulás . . . De sorsom fel van írva és magyarul van felírva a földemen, a fiatal fák levelén.” Sáfáry ezzel tetőzi költészetét, a mai kárpátjai magyar irodalom joggal tekinti ősenek.

A kötet anyagának válogatásában bizonyos szigorúság nem ártott volna, bár jól tudjuk, hogy a kegyelet elnézőbb a gyöngébb versekkel. Ami kimaradt, azt nem ismerjük, de *Benedek* András fiatal ungvári magyar költő a *Tiszatáj* 1970. 2. számában közölt két Sáfáry verset, amelyeknek helye lenne a gyűjteményben. Sándor László a bevezetőben többször idéz Sáfárynak hugához írott leveleiből. Ezeket egy ilyen gyűjteményes kötetben nem illusztrációként, hanem teljes szöveggel a művek sorában kellett volna közreadni, mert kortörténeti dokumentumértékük van és erős magyarázattal szolgálnak a költői mű megértéséhez.

Ilia Mihály

Birnbaum, Marianna D.: Elek Artúr pályája.
Bp. 1969. MTA Irodalomtudományi Intézet.
— Akadémiai K. 167 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 66.)

Az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar irodalomtörténész, Marianna D. Birnbaum Elek Artúr (1876—1944) novelláiról, irodalmi és képzőművészeti kritikusról írott pályarajza az első Nyugat-nemzedék egy mély műveltségű, finom stílusú, rokonszenves jellemű, puritán erkölcsi arculatú, tragikus sorsú egyéniségének munkásságát helyezi mérlegre. A szerző műve előszavában joggal írja, hogy Elek kora szellemi életének „egyik legérdekesebb és legsokoldalúbb alakja” volt, akit a legkülönb írók és képzőművészek általános megbecsülése vett körül; Elek az iránta megnyilvánuló szeretetet és tisztéletet irodalom- és művészettörténeti erudíciójával, esztétikai érzékenységével és — nem utolsó sorban — etikussal, nemes emberi lényével vívta ki.

Ady így emlékezett meg róla a *Világban* közölt római útíjegyzeteiben: „Alig ismerek nála tisztább és művészebb izlésű magyar embert”; Móricz egyik — hozzá írott — levelében ezt olvassuk: „Sok befolyása volt a fejlődésemre a maga megjegyzéseinek”;

Babits — Farkas Zoltán visszaemlékezése szerint — Elek egyik cikkét a *Nyugat* 1929-es évfolyamában megjelent „legszebb prózai írás”-nak tartotta. De Tóth Árpád, Révész Béla, Fenyő Miksa s a „Nyugat” körének más jelesei is Adyhoz, Móriczhoz, Babitshoz hasonlóan vélekedtek Elek felől, — akinek talán csak Kosztolányival és Hatvany Lajosval volt rideg a kapcsolata.

A monográfia első fejezete Elek Artúr — kevéssé mozgalmas — életének főbb eseményeit foglalja össze. Egy súlyos gyermekkori baleset (amelynek következtében megsántult), — a gimnáziumi évek (tanárai közé tartozott Péterfy és Patthy Károly is), — gyakori külföldi utazások (Párizs, London, Görög-, Spanyol- és Németország, Ausztria, Itália), — néhány íróval, művésszel, műtörténésszel (elsősorban Beck Ö. Fülöppel, Reichard Piroskával, Hoffmann Edittel) való bensőséges barátsága, — ezek voltak Elek Artúr életének legfontosabb élményei.

Birnbaum — könyve következő fejezeteiben — Elek elbeszéléseit (*Ilária, A nász-hajó, Farsang, Az égszínkék csillag, A plátánsor* stb.) elemzi, majd irodalmi tárgyú — Edgar Allan Poe-val, Stendhallal, D'Annunzio-val, Arturo Graffal, Ambrussal, Szini Gyulával és másokkal foglalkozó — esszéit, cikkeit ismerteti és értékeli. (Elek 1910-ben megjelent Poe-könyvét Marianna Birnbaum meglehetősen kevéssé tartja; szerinte Elek Artúr e műve „a kor irodalmi kutatásainak eredményeit figyelmen kívül hagyja” s hiányzik belőle „az átfogó koncepció”, — André Karátson *E. A. Poe et le groupe des écrivains du Nyugat en Hongrie* című, Párizsban, 1969-ben megjelent disszertációja viszont a nemzetközi Poe-irodalom nagyon becses termékének minősíti Elek e munkáját.)

Birnbaum könyvének ötödik fejezete az *Elek, a műkritikus* címet viseli (ez a könyv legkevésbé meggyőző, legelnagyoltabb részlete); a kötet a külföldi (főleg itáliai) tanulmányutak által ihletett „lírai útijegyzetek”-ről, e „kis, cizellált remekművek”-ről szóló lapokkal zárul.

Az Elek-monográfia érdemeit némileg csökkentik a) az imitt-amott mutatkozó stíláriis fogyatékoságok, b) egyes tárgyi tévedések, c) egynémely túl sommás, nem eléggé árnyalt megállapítás. A külföldön élő szerző olykor nehézkesen, nem szépen fejezi ki magát magyarul: „Dürer ebben a műfajban képviseli magát a legtisztábban” (140.); „Dürert olasz útjai tartalom szempontjából eltomptították” (141.); „a közelmúlt fajon vagy színén való megkülönböztetésén alapuló rémtetteivel emlékeinkben ez a leírás... megrázza az olvasót” (158.). A lektorok feladata lett volna a magyartalanságok, körülmenyes mondat-szerkezetek kiküszöbölése.

Nem ritkák a ténybeli tévedések sem.

Kmetty János festő sosem tartozott a „Nyolcak” művészcsoporthoz tagjai közé (121.); Egry József nem volt „a nagybányai iskola legeredettebb tehetsége” (135.), hiszen sosem dolgozott Nagybányán; a 88. lapon ez áll: „Elek Bálint Györgyről is szeretettel és megértéssel ír.” Azonban nem Bálint Györgyről, hanem Bálint Aladáról írt Elek „szeretettel és megértéssel”.

A fogyatékoságok harmadik kategóriájába az elsietett, kellően nem megalapozott kijelentések tartoznak. A 80. lapon Birnbaum azt mondja, hogy Gellért Oszkár „kora ifjúságától baloldali” volt. Lukács György is, Komlós Aladár is, mások is felhívták a figyelmet arra, hogy Gellért emlékiratainak (*Kortársaim, Levelezésem a kortársaimmal* stb.) sok passzusát fenntartással kell fogadnunk. Miért lett volna „kora ifjúságától baloldali” a konzervatív *Pesti Hírlap* — vezércikkírója? A Légrády-család aligha engedte volna, hogy egy baloldali publicista cikkezzen a *Pesti Hírlapban*... A 123. lapon azt találjuk, hogy Elek „irodalmi ízlésében konzervatív” volt, „a művészeti terén” azonban nem. A 130. lapon ezt még meg is toldja a szerző: „Elek egyike a legtoleránsabb művészeti kritikusoknak.”

E megállapítások nem mondhatók teljesen alaptalanoknak, hiszen Elek sok kiváló, progresszív művészt (Rippl-Rónai, Nagy Balogh János, Koszta József, Bokros Birman Dezső, Derkovits stb.) elismert és melegen méltatott — ennek ellenére azonban túlzás azt állítani, hogy Elek korának „legtoleránsabb művészeti kritikusai” közé tartozott. Az *Újság* című napilap 1937. október 24-i számában megjelent, a *francia művészet forradalmairai* című cikkében például szigorúan elmarasztalja a „Fauve”-ok, a „Vadak” vezéregyéniségét: Henri Matisse-t, akinek képei „általában érdektelenek, sőt színeikben gyakran nem is ízlésesek. Az elfogulatlan szemlélő nem érti Matisse művészetének végzetes varázsát a fiatalokra. Nem érti, mivel babonázott meg annyi tehetséges fiatal, örökre megrontva annyi sokat ígérő tehetséget.” Az *Újság* 1936. június 7-i számában ingerülten, elfogultán támad neki a XX. századi magyar piktúra egyik prominens mesterének, Czöbel Bélának. Elek szerint Czöbel „szinte a vak véletlent jeleníti meg vásznain... Művészetében abból, amit egyéni temperamentumnak nevezünk, kevés érzik.” Elek a plein-air festészetnek (Szinyei Merse, Ferenczy Károly), a szecessziónak (Rippl Rónai, Beck Ö. Fülöp, a gödöllőiek) és a posztimpressionista művészek hagyományörzőbb szárnyának (pl. Szőnyi István tevékenységének) lelkes híve volt, — az *avantgarde* törekvések iránt azonban — nem titkolt — *ellenszenvet* érzett, — így „toleráns” képzőművészeti kritikusnak aligha nevezhető.

Irodalomtörténetírásunknak feltétlenül nyeresége Marianna Birnbaum — Elek Artúr működésének szentelt — könyvecskéje, — mégha az nem is mentes a gyengeségektől. Az *Irodalomtörténeti Füzetek* sorozat szerkesztői — bízunk benne — a jövőben sem fogják elhanyagolni „a Nyugat ragyogó égboltja” (Lengyel Balázs) kisebb csillagairól szóló monográfiák kiadását. Nagy Zoltán, Révész Béla, Szép Ernő, Bíró Lajos, Lesznai Anna, Nagy Endre, Kemény Simon s a Nyugat „második vonalához” tartozó alkotók munkálkodásának tudományos igényű feltárása pontosabbá, élesebbé tenné a század első évtizedeinek magyar irodalmáról alkotott képünket.

Dévényi Iván

A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. A bevezetőt írta: Ortutay Gyula. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket készítette: Elek László. A válogatás és a szerkesztés Szántó Tibor munkája. Bp. 1969. Magyar Helikon. 422 l.

Ezt a könyvet a nagy magyar könyvnyomtató, Kner Imre emlékezetére jelentette meg a Magyar Helikon és a gyomai Kner Nyomda. Ez a kiadvány a hazai könyvnyomtatás ötszázévesztendő évfordulójának ünnepére készülő Helikon-sorozat első kötete — olvashatjuk a címlapot követő oldalon, s hozzátehetjük: mind a kettő méltó alkalom a már eddig is okkal nagy hírű Magyar Helikonhoz.

Egy vonzóan tiszta embert ismerünk meg ezekből a levelekből, aki kora szociális és szellemi problémáira egyaránt fogékony volt. M. Tótfalusi Kis Miklós *Mentségének* újra kiadója egy kicsit hasonló feladatot vállalt a tizes évek elejétől 44-ben bekövetkezett pusztulásáig, mint a nagy előd a maga korában. A magyar tradíciókat keresi és találja meg szerencsésen szűkebb mesterségében, a tipográfiában. Igaz, sorsos, életreszólló találkozások és barátságok is segítették ebben: Fülep Lajos, aki korai kritikájával igazi feladatai irányába indította el tehetségét; Balázs Béla, Lesznai Anna, akik a század elején megújult magyar szellem ígéretei voltak, s akiknek első könyvei Gyomán jelentek meg; Kozma Lajos, a grafikus és építész; Király György, a katedrójától megfosztott professzor, a Kner-klasszikusok és a *Monumenta Litterarum* spiritus rektora.

S hogy milyen tudatos művésze volt mesterségének, arra elég kiszakítanunk találmónra néhány vallomás-értékű levélrészletet: „Nem véletlen, hogy amikor az egész magyar nyomdajpar örült és szélsőséges külföldi divatok után szaladgált, vagy hamis sújtásos nem-

zetieskedésben tobzódott, mi az egész európai divattal ellentétben visszaterünk a valódi magyar tipográfiai tradíció forrásaihoz. Az egész világ nemzetközi nyomdai díszítőanyagot használ . . . csak egy nemzetnek van saját tipográfiai díszítőanyaga, és ez a Kner-nyomda Kozma-féle díszítő garnitúrája” — jelenti ki az elkomoruló negyvenesévek elején írott levelében büszke önérettel. (275—76.) S ami szellemi programjukat, a Kner-féle Magyar Klasszikusokat illeti, arról ezt olvashatjuk másutt: „Balázs Bélával tanakodtunk 1918-ban, amikor már éreztem, hogy igen nagy baj lesz abból, hogy mennyire nem él igazi hagyomány a magyar közösségben . . . 1921-ben hozzáfoghattam Király György segítségével, aki ezt mesterien oldotta meg.” (288.)

Mindezeket ismerve, még inkább érthető mint ahogy eddig is tudtuk, miért lehetett Kner Imre munkássága — ahogy Ortutay Gyula is hangsúlyozza emlékező-szép bevezetőjében — egy egész fejezet a magyar művelődés XX. századi történetében. Levelezőpartnereinek névsorában a kor legjobb szellemenit találjuk. Elég csak Bartók, Kodály, Móricz, Fülep Lajos, Király György, Kozma Lajos, Lesznai Anna, Balázs Béla, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós nevét leírunk.

S mennyi értékes irodalomtörténeti adalék! A *Nyugathoz*, s még inkább a Szegei Fialatok Művészeti Kollégiumához. Mert Knernek volt érzéke mindahoz, ami az igazi progressziót jelentette, vagy erősítette a század első pár évtizedének különféle magyar szellemi törekvéseiben. Ezért vehette észre a Szegei Fialatok népi-érdeklődését.

Külön kiaknázásra érdemes Szabó Lőrincel való levelezése: e nagy művész húszas-évekbeli pályájához sok esetben deszifrizáló kulcs Kner Imréhez írott egy-egy levél-passzusa: „Évek óta egyik szenvedélyem a görög-latin írók tanulmányozása amivel az expresszionisták iránti rokonszenvemet ellensúlyozom” — vallja meg 1923 januárjában. (101.)

A válogatott levelezésgyűjteményből egy kor, a két háború közötti egyre elviselhetlenebbül terhesebbé váló magyar és európai világának atmoszférája is árad. Dacán is átűt a szomorúság, a fájdalom, amikor 1941 decemberében írja: „. . . bármilyen történjen is velünk — hiszen ma sok eddig elképzelhetetlen dolog is megtörténhet” — sejt meg rettenetes jövőjüket: maga és családja teljes pusztulását az iszonyat évében — „magyarok maradunk, magyar hűséggel, magyar rezignációval fogjuk elviselni, amit a magyar sors ránk mér, mint ahogy eddig is mindig magyar munkát végeztünk.” (276.)

Mintha csak Radnótit hallanánk. A *Nem tudhatom* . . . Radnótiját.

Varga József

Szigeti János: Vajda László munkássága. Bibliográfia. Szeged 1969. 50 l. (A Somogyi-Könyvtár kiadványai 10.)

Egy sokrétű életművet mutat be a Somogyi-Könyvtár kiadványai sorozatban Szigeti János bibliográfiája. A szerkesztő, Vajda Lászlónak (1909–1968), a szegedi Tanárképző Főiskola egykori tanárának, az irodalomtanszék vezetőjének munkásságát, valamint személyével, tevékenységével kapcsolatos irodalmat az elérhető teljesség igényével állította össze.

Vajda érdeklődési körére közel sem jellemző egyfajta homogenitás, egysíkúság. Az irodalomtörténész, szkeptikus, irodalomszervező és pedagógus szintjébe harmónikusan illeszkedett korunk emberének a természetudományok iránt tanúsított érdeklődése is.

Az irodalomtörténész Vajda kutatásai elsősorban a XX. századdal, közelebbről Móra Ferencel kapcsolatosak. Ugyanakkor az irodalom iránti érdeklődése — amint ez a bibliográfiából is kiténik — Balassitól József Attiláig, Marcus Aureliustól a *Kalevaláig* terjedt. Mint az irodalomtanítás aktív művelőjének a nevelés és oktatás elméleti és módszertani kérdéseivel kapcsolatos cikkei teszik teljessé az életművet.

Rövid bevezetőjében Szigeti János az egykori tanítvány érthetően szubjektivebb hangvételével, néhány epizód felvillantásával igyekszik kissé plasztikusabb képet rajzolni Vajdáról.

A bibliográfia anyagát két nagyobb szerkezeti egységen belül — (TÖLE = Vajda írásai, illetve az általa szerkesztett művek felsorolása és RÓLA = személyével, működésével kapcsolatos irodalom) — időrendben csoportosítja. Ezt a rendezési elvet helyesen és kellőképpen hangsúlyozza a kivetített évszámokkal s így vizuálisan is jól elkülönül az egyes évek anyaga. A következetes időrendezés már nehezebben érvényesül ott, ahol azonos éven belül hirtelen- és folyóiratbeli közlés az önállóan megjelent művekben levő tanulmányokkal keveredik. A címfelvételek számozottak, melyek alkalmazása a visszautalások mellett elsősorban a mutató használatát könnyíti meg, ahol a nevek, tárgyszavak, periódikák címeit egy betűrendben közli a szerkesztő. Itt a tételszámok zárójeles, aláhúzott és egyéb variációival lehetővé válik a többszemponú visszakeresés. A bibliográfia egyik erőnye a pontos, lehetőleg minden adatra kiterjedő címleírás. Szigeti újszerű megoldást választott, amikor egy-egy címfelvétel után — annotáció helyett — a cikk, vagy tanulmány néhány fontosabb részletének közlésével magát az író szövegeit mutatja meg.

A teljesség érdekében néhány kisebb kiegészítést tennénk. A 13. tételben szereplő Bessenyei-kiadásról a jelzettekén kívül még

Németh Béla irt az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben* (1942–43. 286.), a *Magyar Középiskola* 1943. évfolyamában (157–158.) pedig „r” aláírással jelent meg kritika. A Móra-kiadások ismertetései közül a 35. tételből hiányzik Viktor János cikkének utánközlése (*Könyvbarát* 1956. 9. sz. 37.), Berde Zoltán kritikája (*Igaz Szó* 1957. 1. sz. 149–152.). A 42. tételnél megemlítenénk Vajda Sándor ismertetését (*A Könyvtáros* 1958. 10. sz. 786–787. — *Könyvbarát* 1958. 466–467.). Az 52. tételhez kapcsolódik Szombathelyi Ervinnek Sz. E. aláírással a *Népszava* 1960. aug. 23. (199. sz. 4.) számában közölt ismertetése. Az 53. tételben szereplő Móra-kiadásról Magyar Sándor irt a *Könyvtáros* (1960. 877–878.) és a *Könyvbarát* (1960. 11. sz. 525–526.) c. folyóiratokba. Végezetül Hollós Róbert a *Móra-kiadások egy visszatérő szöveghibája* c. cikkét említenék (*Irodalomtörténet* 1959. 3–4. sz. 496–497.), amelyben bár röviden, de megemlékezik Vajda szerkesztői munkájáról.

Tódor Iláikó

Kluger Lászlóné: Irodalmi emlékhelyek Borsodban. Miskolc, 1969. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár. 135 l. (Könyvtári Füzetek, 4.)

Örvendetes reneszánszát éli hazánkban a helytörténeti kutatás. S még ha itt-ott érthetően elfogult is, az utóbbi időkben hasznos eredményeket hozott. A jelentős városi és megyei múzeumok közül már jónéhányan kiadták a maguk helytörténeti könyvecskéjét vagy lexikonát. Ezek sorában örömmel üdvözljük Borsod megye jelentkezését a címben megjelölt kiadvánnyal.

Borsod megye s a hozzácsatolt megyerészetek (Abauj, Zemplén) helytörténetével kapcsolatos a *Könyvtári Füzetek* első három kötete is (a területükön megjelent hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963., — Borsod megye fejlődése 1945–1964. a megyei lapok tükrében. — A Borsodi Szemle repertórium 1956–1967.); ez a negyedik kötet az irodalom- és művelődéstörténeti helyeket veszi számba s mutatja be — az ott élt, ott járt alkotókkal együtt — szövegben és képekben olyanféleképpen, mint a legutóbbi évtized két jelentős, e téren úttörő szerepű hasonló műve, a Hatvány-féle *Beszélő házak* és *Beszélő tájak*.

„Egy-egy tájegység helytörténeti földértése” a cél, mondják a bevezető sorok, „az emlékek föl kutatása, megörökítése és a tiszteletadás.” Múltunk harminckét jelentős alakjával, egy kultúrhistoriai kiadvánnyal s egy nagy múltú intézménnyel találkozunk

a könyvésztileg is izléseken kiállított mű lapjain. Nem szándékozunk itt teljes névsort adni. Találkozunk múlt századi klasszikusokkal (Eötvös, Petőfi, Tompa, Jókai), régebbi művelődéspolitikánk és irodalmi életünk nagy neveivel (Comenius, Kazinczy), vagy századunk első vonalbeli íróegységével (Gárdonyi, Kaffka Margit, Móricz, Szabó Lőrinc). Felbukkannak az idestova két évszázados magyar színjátszás és színpadtörténet olyan nevei, mint Déryné, Egressy Gábor, Paulay Ede, Tóth Ede. Régebbi korok íróiról, Dayka Gáborról, Gvadányi Józsefről éppoly szívesen olvasunk, mint a századforduló költőiről, Kiss Józsefről, Zempléni Árpádról és kortársaikról. A Miskolci Kódex a régmúlt XVI. századba, a sárospataki kollégium, majd a miskolci Nemzeti Színház későbbi művelődéstörténeti törekvéseink egy-egy jelentős állomásához vezetnek el bennünket. Történelmünk nagy korszakait idézik fel a Rákóczi-iról, Szemere Bertalanról és Kossuthról szóló fejezetek.

Igen helyesen betűrendben — s nem valaminő, esetleg könnyen vitatható értékelési sorrendben — bontakozik ki előttünk a gazdag névsor. A legszükségesebb életrajzi adatok közlése után az egyes nevek helytörténeti szerepe jut bővebb megvilágításhoz. Megtaláljuk sokoldalú, jól szemlélhető földrajzi háttérét is az életrajzoknak, a változatos írói, művészi sorsok szerencsésebb vagy komorabb, küzdelmes napjainak. Az egyes emléktáblák, szobrok, szülő- és lakóházak, néhány emlékmúzeum, esetleg síremlék képei (hatvannyolc fénykép) vezetik el az olvasót az emlékhelyekhez. A hozzáértő tapintattal felidézett helyes loci köszönt ránk lépten-nyomon.

Az életrajzi közléseket nagyjából gondosan összeállított, bőséges és pontos bibliográfiák követik. S még a Függelék is meglepetéseket hoz. Itt azoknak az íróknak nevét olvassuk, akik valamilyen kapcsolatban voltak a megyével, de tárgyi emlék nincs róluk Borsodban. Újabb huszonnyolc név, néhány legfontosabb életrajzi és írói adattal, Ilosvai Selymes Pétertől Aranyig. A könyv végén jól eligazító Földrajzi mutató is található (kár, hogy öt helytelenül vagy feleslegesen megadott lapszámhibával).

Reális tárgyismereteken épülő hazaszere-tetre, irodalmi múltunk megbecsülésére nevelés ez, elismerést érdemel s a jó példa követésére ösztönöz. S most éppen a jó cél szolgálatában sorolunk fel olyan hibákat és hiányokat, melyeket könnyen észrevesz a gondolkodó olvasó, de egy javított kiadásban könnyűszerrel helyrehozhatók.

Az egyes fejezetek elején az író, a művész bemutatásának módja, mértéke nem mindig megokolt. Olyan közismert neveket, mint például Eötvös, Jókai, ugyanúgy akarja

közel hozni a tájékoztatlannak vélt olvasóhoz, mint a kevésbé közismert (Comenius) vagy ma már alig emlegetett (Vadnay Károly) neveket. S az egyes „nevek” bemutatása itt-ott különös sorrendben történik. Egressy Gábor „drámafördítő, színész”; Déryné „naplóíró, műfordító, színésznő”. Mindketten elsősorban színészek!

Az irodalomtörténeti értékelések több helyütt vulgárisan fogalmazottak, nem mindig lényegyet megmutatók. Ilyen többek közt a Gvadányi-fejezet. Szerencsés ellenpélda a tartalmilag jól összeállított, másfél lap terjedelmű ismertetés Petőfiről. Általában jobban sikerültek azok a beszámolók, amelyekben a szerkesztő nem az irodalomtörténetre veti a súlyt. Bajza és Vörösmarty nem „új, realitárb”, hanem inkább a természetesebb játékstílusért küzdöttek (16.).

A könyv zavaró sajtóhibái: Comenius művének címében „orbitum” helyesen: „orbitorium” (9.), Erdélyi János sárospataki emléktáblájának elhelyezési évszáma nem 1858, hanem 1958 (30.). Egyéb említésre érdemes pontatlanságok: általánosan elterjedt tévedés, amit a 11. lapon olvasunk, hogy Csengey Gusztáv „Ballag már...” kezdettel fordította le magyarra a német eredetű selmebányai diáknótát. A helyes szöveg ugyanis így szól: „Megy, ballag már a vén diák...” Tessék megnézni az ének dallamkottáját, a bevezető ún. „Aufakt”-tal. Csak újabban feledkeznek meg a bevezető „Megy...” szóról és nótakezdő hangjáról. A 13. és 15. lap eltérően közli Dayka Gábor születési évét: 1769 helyett 1768 a helyes adat. Nem értjük, hogyan kerül Négyesy László (1861—1933) neve az 1843-as *Honderűbe*? (22.) A 17. lap Egressy Gábor sorait idézi Déryné utolsó, 1869. évi miskolci fellépéséről, holott Egressy már 1866-ban halott (vö. 24.).

Az Eötvös-bibliográfiában *Egy letűnt nemzeték* szerzője helyesen Halász Imre (27.). A 27. számú képen (57.) Kazinczy sárospataki mellszobrán a helyes halálozási dátum olvasható: aug. 23. Az 55. lap szövegében tehát tévesen találjuk aug. 22-ét. A könyv szerint (65.) Kiss József „negyvenéves korában” írt költeményei közé tartoznak a *Tűzek* és a *Knyáz Potyemkin* (helyesen: Potemkin). Valójában az előbbi ötvenhárom (1896), az utóbbit hatvanhárom (1906) éves korában írta. A *Rákóczi-emlékkönyv* szerkesztője helyesen Lukinich (s nem Lukinics) Imre (97.). Szabó Lőrinc *Tűcsökléne* című kötetének helyes évszáma nem 1947, hanem 1957. S egy helyesbített idézet belőle: „...áldjon meg, Akit, ha hisszük, ha nem, Istennek mondunk közönségesen...” (99.). Vadnay Károly életrajzából lényeges adatok maradtak ki. A szabadságharc után osztrák katonának vitték, 1851-ben szabadult innen. 1872-ben levelező tagja lett az Akadémiának. Későbbi akadé-

miai rendes tagságát (1900.) is csak a fényképen közölt emléktábla-szövegből tudjuk meg. (119.)

Az egyes fejezet végi bibliográfiákban elsősorban az 1945 óta megjelent prominens munkák vannak felsorolva, de szép számmal szerepelnek a régebbiek is. Sajnos, nem azonos részletességgel találjuk az adatokat. Az *Irodalomtörténet* vagy az *Irodalomtörténeti Közlemények* adatai egyszer csupán évet (9.), másutt évet és számot (32.), ismét másutt évet, számot és lapot (63.) adnak meg. Megemlíthetjük, hogy a Bakos József által összeállított Comenius-bibliográfia nem egy, hanem körülbelül öt folytatásból álló közlemény (9.), a Petőfi-szakirodalomból kár volt kihagyni Horváth János klasszikus művét: *Petőfi Sándor*. Bp. (1921.) 1922. (90.). Hatvany Lajos ötkötetes *Így élt Petőfi* című művének pedig újabb, Pándi Páltól és Kiss Józseftől átdolgozott és lényegesen megrövidített kétkötetes kiadását (Bp. 1967.) lehetett volna megjelölni (91.).

Végül — sajnos — szólunk kell a központozásról és a fogalmazásról is. A könyv szövegében következetesen, számos helyen feleslegesen alkalmazott vesszőt találunk a szavak

között. Csupán néhány példa a sok közül: „A kilencvenes évek, költészetének tematikájában is változást hoznak.” (11.). „Sályi tartózkodása idején írta, Vélemény a fogházjavítás ügyében . . . című művét” (27.); „Miskolc kormánypárti képviselőjeként kivívta a városnak, a vasúti üzletigazgatóságot . . .” (117.). Az 5. számú kép (19.) magyarázó szövege teljesen helytelen szórendű: „Déryné egykori miskolci lakóházán, Hunyadi u. 52. az emléktábla.” A fogalmazási hibák közül egy másik (Kafka Margitról): „Művészetének legmagasabb csúcsát a legelső regényével érte el, a Színek és évek, de a többi alkotása is . . .” (48.). S mindenképpen kerüljük el az ilyenfajta germanizmust: „négy kispályolt képeztek ki a színházi diákhelyek és állóhelyek helyébe” (125.).

De nem e — jószándékú — kifogásokkal akarjuk befejezni ismertetésünket, hanem elismerésünk megismétlésével. Jó lenne, ha a miskolci szép példát minél több hasonló követné, s a helytörténeti kutatás eredményei egyre szélesebb körben tudatosodnának.

Pécs Zoltán